

॥ श्रीबालकृष्णाय नमः ॥

॥ सटीक - बालकृष्ण - चम्पू - प्रारम्भः ॥

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

आकण्ठदन्ता वलमातुदन्तं विधनान्वहन्तं शुचिदन्तकुन्तम् ॥
संसारवाराशिमुदन्तशेषं कुर्वन्तमीडे सकलेष्टदं तम् ॥ १ ॥ कदाचित्कालिन्या
विपिनभुवि राधा सहचरं चिरं तप्ता गोपीः कनकलतिकावेल्लिततनुम् ॥
तमालं मत्वा स्वं पुनरधिकतप्ता मृदु समाह्वयन्कृष्णस्तासां श्रमपणुदच्छं
वितनुतात् ॥ २ ॥ यन्नामतारकाद्यं ब्रह्मानन्देन चान्ततः पूर्णम् ॥ यत्र च वाणी
सक्ता सदयं तमहं गुरुं नमस्यामि ॥ ३ ॥ सत्कृष्णवर्त्मविलसत्सरसालवालः
श्रीवल्लभाभिधजटः कुलकल्पशाखी ॥ श्रीविठ्ठलाभिधभुजो हरिभक्तिवार्धिः
सिक्तोऽनिशं विजयते भुवि दुःखहर्ता ॥ ४ ॥ स सप्तशालो विलसत्प्रशाखः
फुल्लोऽनिशं माधवसन्निधानात् ॥ स्वसन्निधानागतजीवसङ्क्षमामोदवन्तं
कुस्तेऽतिमोदात् ॥ ५ ॥ एतत्फलत्वेन विराजमानो यद्वाग्रसेष्वादरतो निरस्य ॥
लभ्यं फलं भूपतिपारिभद्रात्संसेव्यमानो बुधसद्विजेन्द्रैः ॥ ६ ॥
साहित्यसङ्गीतकले तथा श्रीरयस्मिन् सहावाससुखं भजन्ति ॥ वेदान्तवन्यां
विहरन्मृगेन्द्रो वाग्वैभवैर्निर्जितवादिदन्ती ॥ ७ ॥ स्वाचार्यवर्यप्रकटीकृतेन
पुष्टचध्वना स्वानुगृह्य सद्यः ॥ उद्धर्तुमेतान् भववार्धिमग्नान्
श्रीजीवनेशोऽवततार लोके ॥ ८ ॥ तदनुज्ञया तदीयं तात्पर्यं तन्मुखात्समाज्ञाय ॥
तत्कृतचम्पूबन्धे सरसे सालङ्कृतौ रसिकहृद्ये ॥ ९ ॥ श्रीबालकृष्णपूर्वाभिख्ये
टीकां सुगूढतात्पर्यं ॥ मञ्जर्यभिधां कर्तुं यत्नोऽयं मे न शेषीविभवात् ॥ १० ॥

श्रीमद्बृन्दावनाख्ये ब्रजवरविनावृन्दसम्बेष्टितोऽसौ
चन्द्रज्योत्स्नाविराजद्विपुलसुविपिने चञ्चरीकप्रघुष्टे ॥
स्वच्छैर्मुक्ताफलाभैस्सुललितरविजारेणुसङ्घैर्वलक्षे कुर्वन्
रासप्रमोदं प्रतिनिशमपि यो बालकृष्णोऽवतान्नः ॥ १ ॥

अथ तत्र भवान् श्रीमद्वल्लभान्ववायकुमुदेन्दुः श्रीमञ्जीवनाभिधानः
सत्कविः प्रारीप्सितबालकृष्णचम्पाख्यप्रबन्धपरिसमाप्तिप्रचारदिप्रतिबन्धक-
दुरितप्रशमनद्वारा निर्विघ्नतासिद्धये स्वाभीष्टदेवताकीर्तनपुरःसरमाशीरूपं मङ्गलमाचरति ॥
श्रीमदिति। चन्द्रज्योत्स्नया चन्द्रिकया विराजच्छोभमानं विपुलं विशालं यत्सुविपिनं
शोभनं वनं तस्मिन्। निशायां निशायामिति प्रतिनिशं सर्वदेत्यर्थः। लीलायाः
नित्यत्वादिति भावः। रासप्रमोदं रासेन या सेवा, प्रमोदं गोपीनां प्रकृष्टं हर्षं कुर्वन्मपि यो
बालरचासौ कृष्णश्चेति तथाविध इति विरोधाभासः। परिहारस्तु। अबालकृष्ण
इतिच्छेदात्। परब्रह्मत्वेन विरुद्धधर्माश्रयत्वाद्वा। असौ नन्दनन्दनोऽस्मानवताद्रक्षतात्।
कीदृशः, ब्रजसम्बन्धिन्यो या वराः श्रेष्ठा वनिता जनितात्यर्थानुरागाः स्त्रियो गोप्यस्तासां
वृन्देन समूहेन सम्यग्बेष्टितः। एतेन जनितात्यन्तानुरागाभिस्ताभिः स्वाभाविकप्रेमवशात्
स्वयमागत्य संवेष्टितत्वेन तन्मनोरथसिद्धये आप्तकामस्यापि क्रीडनं युज्यते इति
ध्वनितम्। तदुक्तं श्रीमद्भागवते “आत्मारामोऽप्यरीरम्” इति। कीदृशे वने.....

श्रीमद्वंदावनाख्ये श्रीमति वंदावनाभि ॥ तथा ॥ चंचरीकप्रघुटे
भमरझंकारसहिते ॥ घुष्टइत्यत्र घुषिरावशब्दनइतीणनिषेधः ॥ वि
शब्दनमभिप्रायाविष्करणं ततोन्यस्मिन्नर्थइत्यर्थः ॥ तथा ॥ स्वच्छै
निर्मलैरतएव मुक्ताफलाजैर्मौक्तिकसदृशैः सुललितरविजारेणुसंघैः
सुललितैरत्यंतरम्यै रविजाया यमुनायाः संबंधिनी रेणुसंघैः सूक्ष्म
सिकतानिकरैर्वलक्षे धवले ॥ एतैर्विशेषणैः सकलरम्यदृक्षलतापु
ष्पादिपूर्णत्वनिर्मलत्वरम्यत्वमृदुलभूमित्वाद्यनेकोद्दीपकगुणविशिष्ट
त्वात्तादृक्प्रदेशस्य क्रीडायोग्यत्वं बोधितं ॥ भमरश्चंचरीकः स्या
दिति त्रिकांडशेषः ॥ वलक्षो धवलोऽर्जुनः ॥ वनिता जनितात्यर्था
नुरागायां च योषितीति चामरः स्रग्धरा वृत्तं ॥ स्रग्धर्यानां त्रयेण
त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयमिति तल्लक्षणात् ॥ १ ॥

मायावादतमः प्रपाटनपटुं श्रीवल्लभाख्यं विभुं श्री
मल्लक्ष्मणभट्टवंशतरणिं श्रीविठ्ठलेशं प्रभुं ॥ तद्घृ
ष्ट्युच्चयरूपिणो हि निपुणाश्रोत्रासने मानसे ज्ञाना
जस्य नितांतकांतिरुचिरांस्तत्पुत्रपौत्रान्नुमः ॥ २ ॥

अथ यस्य देवेपरा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥ तस्यैते कथितास्य
र्थाः प्रकाशंते महात्मनइति श्वेताश्वतरश्रुती देवभक्तेरिव गुरुभक्तेर
प्यावश्यकत्वकथनान् स्वपूर्वाचार्यवंदनमाचरति ॥ मायेति ॥ वयं अ
स्मदोद्बोध्योश्चेति वचनाद्बहुवचनं ॥ बाह्याभ्यंतरतमोनाशनद्वारा पर
मब्रह्मसुखदातृत्वेन सर्वजनप्रियत्वादन्वर्थश्रीवल्लभाख्यं ॥ विभुंसर्व
व्यापकपरमेश्वरावतारां तथा ॥ प्रभुं निपहानुपहसमर्थं ॥ विदा ज्ञानेन

ठाः ठो मंडले चंद्रबिंबे शून्ये चलोकगोचरइति मेदिनीकोशाच्छू
न्यास्तान् लाल्यनुगृह्णातीति विठ्ठल इति व्युत्पत्त्या ज्ञानशून्यजनो
द्वारकत्वेनान्वर्थाख्यं श्रीविठ्ठलेशं ॥ कारणानुरूपं हि कार्यमिति त
त्कार्यकारिणस्तत्पुत्रपौत्रांश्च नुमः स्तुमः ॥ बाह्याभ्यंतरतमोनाशनसा
मर्थबोधकमुभयसाधारणं विशेषणमाह ॥ श्रीमदिति ॥ अर्थाद्वंश
स्यपद्मरूपत्वात्तदुल्लासनसमर्थं तरणिं सूर्यमित्यर्थः ॥ यद्वा अर्थाद्वं
शस्य स्वाधिष्ठानमंडलरूपत्वात्तदंतर्वर्तिनमित्यर्थः ॥ सूर्यरूपत्वमेव
द्रवयति ॥ मायेति ॥ मायावादएव परममोहजनकत्वात्तमस्तस्य प्र
पाटने समूलोन्मूलने पटुं समर्थं ॥ एतेन सकलसेवकजनमहामोह
निराकरणसमर्थत्वेनैतत्तत्वनस्य करिष्यमाणघंथविषये मोहनिव
र्त्तकत्वं ध्वनितं ॥ एवं श्रीवल्लभविठ्ठलेशयोस्तरणितादाल्म्यप्रतिपादने
न तद्वंश्यानामार्थिकं किरणरूपत्वं विशेषणेनाह ॥ तदिति ॥ तयोः
सूर्यतादाल्म्यापन्नयोर्वल्लभविठ्ठलेशयोर्घृष्ट्युच्चयः किरणसमूहस्तद्रू
पात् ॥ तरणेस्तमोनाशकत्वं किरणद्वारैव भवतीति तेषामज्ञाननिव
र्त्तनसमर्थत्वबोधकं विशेषणमाह ॥ निपुणानिति ॥ मानसंज्ञः कर
णे ज्ञानरूपस्याजस्य कमलस्य प्रोत्रासने विकासने निपुणान् सम
र्थान् ॥ किरणरूपाणामेवंकरणस्य युक्तत्वद्योतको हि शब्दः ॥ मा
नसे सरसि हि अज्जविकासनं सूर्यकिरणैः प्रसिद्धतरमं ॥ जगदुद्ध
रणार्थं स्वेच्छयैव श्रीवल्लभादीनामिहावतरणमिति सूचयितुं सर्वसा
धारणं विशेषणमाह ॥ नितांतेति ॥ कांतिः शोभेच्छयोः स्त्रियामि
ति मेदिनीकोशान्नितांतं अत्यंतं या कांतिरिच्छातया रुचिरान् ॥
भक्तजनोद्धरणदृष्टेच्छावतइत्यर्थः ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ सूर्या
श्वैर्भसजस्तुताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति तल्लक्षणात् ॥ २ ॥

श्रीपद्माक्षकटाक्षपातकिरणैर्देदीप्यमानान् स्वका
न श्रीमद्ब्रह्मवंशदीप्तिवलये भास्वरानादृताः॥रा
जद्रोकुलपूर्वशब्दसहितांस्तानुत्सवाख्यानसदा त्य
ज्ञानांधनिवारणैकनिलयान् श्रीतातपादांस्तुमः ॥

॥ ३ ॥

अथ स्वपितृवन्दनमाचरति॥ श्रीपद्माक्षेति॥वयं आदृतौ सादराधि
तावित्यमरात् आदृताः सादराः संतः स्वकान् श्रीतातपादान् सदा
स्तुमः ॥ स्तवनेनाजिलप्यमाणोद्देश्यसमर्थनसमर्थताबोधकं विशे
षणमाह अज्ञानेति ॥ अज्ञानमेव अंधं तमस्यपीत्यमरादंधंतम
स्तस्य निवारणविषये मुख्याश्रयभूतान् ॥ यतोऽस्तेवंविधाः श्रीता
तपादा अतोऽज्ञानतमोनाशनार्थं तेषां स्तवनमितिभावः॥ एता
दृशहेतुहेतुमद्भावसूचको हिशब्दः ॥ तमोनिवारणयोग्यतासूचकं
विशेषणद्वयमाह ॥ श्रीपद्माक्षेति ॥ श्रीमदिति च ॥ श्रीपद्माक्षस्य
भगवतो ये कटाक्षपाताः सदयावलोकनानि तत्संबन्धिनिः किर
णैरतिशयेन प्रकाशमानान् ॥ तथा ॥ श्रीमद्ब्रह्मवंशएव दीप्तिवलयं
तस्मिन्नास्वतः सूर्यातादात्म्यापन्नास्तत्पुत्रपौत्रादयस्तेषां मध्ये
वरान् श्रेष्ठान् ॥ विशेषणेन तन्नाम बोधयति॥ राजद्रोकुलेति ॥ गो
कुलोत्सवाख्यानित्यर्थः ॥ पूर्वोक्तं वृत्तं ॥ ३ ॥

भवभयभरभरितं मद्बुदयं सदयायि तव कथांकु
रितं ॥ कुरु कुरु कुरुकुलरक्षक विघ्नद्रुमतक्षकप्रभो
त्वरितं ॥ ४ ॥

प्रारिप्सितयथे श्रीमन्नन्दनलीलानां वर्णनीयत्वेन तासां चानंत

त्वेन स्वस्य च परिच्छिन्नज्ञानत्वेन तल्लीलाविषयकस्फुरणं तन्निबं
धने विघ्नविघातं च प्रार्थयते ॥ भवेति ॥ अयि सदय प्रभो मद्बुदयं
त्वरितं तव कथाभिरंकुरितं संजातांकुरं कुरु कुरु इन्वयः ॥ अने
न लीलास्फुरणं प्रार्थितं भवति ॥ कुरु कुरु इति द्विर्वचनेनात्यौ
मुख्यं बोधिता॥विघ्नविघातप्रार्थनाबोधकं विशेषणद्वयमाह ॥ कुरु
कुलेति ॥ विघ्नेति च ॥ अंतःकरणस्थैर्ये हि लीलास्फुरणं तदेवना
स्तीति सूचयन् लब्धविशेषणमाह ॥ भवभयेति ॥ स्पष्टं ॥ गीति
रार्या वृत्तं ॥ आर्याप्रथमदलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुज्ज
योः ॥ दलयोः कृतयतिशोभां तां गीतिगीतवान् भुजंगेश इति त
ल्लक्षणात् ॥ ४ ॥

वाग्द्वैः प्रपठन्ति केपि कवयः कीर्तिं परेषां परं शु
ष्कां तेन नल मिमेति रसना प्राज्ञैर्विनिधेन वै ॥ त
स्माच्छ्रीव्रजसुंदरीक्षणचकोरानंदं चंदिरं रम्यं त
द्विषयं करोमि विबुधाः श्रीरुष्णमत्यद्भुतं ॥ ५ ॥

अथ तल्लीलानां पूर्वैर्बुद्ध्या वर्णितत्वेन तद्वर्णितातिरिक्तवर्ण्यवस्तू-
नां बहूनां सत्वेन चायं प्रयासो विफल इत्याशंकां निवारयितुमि-
तरकीर्तिवर्णनस्य रससारज्ञरसनातृप्पनाधायकत्वेन रसोवै स इति
श्रुत्या वै इति निर्धारणवाचकपदप्रयोगेण श्रीमन्नन्दनं दनातिरि-
क्तानां सर्वेषां रसरूपत्वाभावबोधनेनापरिच्छिन्नरितिशयरसरूप
भगवद्वर्णनस्यैव रसनातृप्पनाधायकत्वेन तद्वर्णनं केवलं रसनातृप्ति
द्वारा परमानंदावाप्त्यर्थमेव न ख्यात्याद्यर्थमिति विद्वदाभ्रंजनपूर्व
कमाह ॥ वाग्द्वैरिति ॥ अन्वयः सुगमः ॥ परेषां रसरूपभगवदति

रिक्तानां ॥ परं परंतु शुष्कां नीरसां पठन्ति ॥ एतेन रससारज्ञरसना
 वृष्यनाथायकत्वं सूचितं ॥ तेन नीरसाया इतरकीर्तिः पठनेन ॥ चं
 दिरोऽनेकपे चंद्रे इति मेदिनीकोशात् चंदिरं चंद्रं ॥ रम्यमिति विशेषे
 षणेन निष्कलंकत्वं बोधितं ॥ ब्रजसुंदरीत्यादिना प्रतीयमानमप्या
 लंबनविभावत्वमुपलक्षणं बोध्यं ॥ विभावादीनां सर्वेषामपि भग
 वदनतिरिक्तत्वात् ॥ तद्विषयं लीलावर्णनद्वारा रसनाविषयम् ॥ क
 ण्णे चंद्रत्वारोपेण सुधामयत्वाद्रसरूपत्वाच्च ॥ कृष्णवर्णत्वेपि चंद्र
 त्वमद्भुतत्वे बीजं ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ५ ॥

ग० ॥ अथ कदाचिद्धरा स्वपोषकवेषमिषोन्मिष
 निरंतररोषकपायितपरुषपुरुषामिषादसंघविषा
 दजोषंभावुकसाधुकुलकूलकपे निजतले तद्द्वारा
 सहिष्णुतयाऽऽत्माभिधानवाच्यत्वसंबंधेनैव गोवि
 ग्रहंविधाय विविधचराचरविधायकत्वेन विधिवा
 च्यतामनुभवतं स्वीयपदसंख्याकानि वदनाप्युद्दहं
 तं तं देवमुपजगाम सास्रमुखी शनैः शनैराह चेद
 म् ॥ १ ॥

अथ जन्मादिरहितस्यापिपरमात्मनोऽस्मिँल्लोके जन्मादिलीलाकर
 णं प्रयोजनमनुद्दिश्य न मंदोपि प्रवर्तत इति न्यायेन साजिसंधिक
 मेव भवोदेति भूभारहरणद्वारा सकललोकोद्धरणरूपाजिसंधि मन
 सि निधाय भगवान् जन्मादिलीला अनुसृतवानिति वक्तुं भूमिर्द
 म्नृपव्याजेत्यादिना व्यसनं स्वमवोचतेत्यनेन ग्रंथेन श्रीमद्भागवतो

करीत्या बहुभाराकांताया भूमेर्गौरूपेण ब्रह्माणं प्रति शरणगमनं
 प्रस्तौति ॥ अथेत्यादिना गद्येन तदुत्तरश्लोकेन च ॥ मंगलानंतरारंभप्र
 श्रकात्तर्येष्वथो अथेत्यमरादथशब्दआरंभे ॥ धरा पृथ्वी ॥ कदाचित्
 स्वपोषकाणांराज्ञां वेषएव मिषं तेन कृत्वोन्मिषंतः प्रकटीभवंतो ये
 निरंतररोषेण कषायिता व्याप्ता अत एव परुषाः कूराः पुरुषाः पु
 रुषाः पूरुषा नरा इत्यमरान्तररूपा आमिषादादित्यास्तेषां संधसंबं
 धी यो विषादो दुःखं तेन जोषंभावुकं तूष्णीमर्थे सुखे जोषमित्य
 मरान्तूष्णींभवनशीलं यत्साधुकुलं तेन कूलकपे लक्षणया परिपूर्णे
 निजतले ॥ अनेन साधुसंरक्षणमपि प्रार्थनीयमिति सूचितं ॥ तेषाम
 नुपदोक्तदैत्यानां भारस्यासहिष्णुतया असहनशीलत्वेन हेतुना ॥
 गोविग्रहं गोस्वरूपं विधाय तं स्वकार्यकरणक्षमत्वेन बुद्धिस्थं देवं
 ब्रह्माणं सास्रमुखी सती जगाम शनैः शनैरिदं वक्ष्यमाणमाह चे
 त्यन्वयः ॥ गोरूपधारणे हेतुमुख्येक्षते ॥ आलेत्यादिना ॥ आत्मनो
 यदभिधानं गौरिला कुंभिनी क्षमेत्यमरात् गौरिति नाम तद्वाच्यत्व
 रूपो यः संबंधस्तेनैव ॥ कं देवमित्याकांक्षायामन्वर्थं तन्नाम विशेषे
 षण्णद्वयेन बोधयति ॥ विविधेत्यादिना स्वीयेत्यादिना च ॥ एवं च वि
 दधाति चराचरमिति विधिरिति व्युत्पत्तिर्दिशिता ॥ स्वीयेत्यत्र स्वप
 देन गौः ॥ एवं च चतुर्मुखमित्यर्थः ॥ १ ॥

भो ब्रह्मन् भवदीयसृष्टिनिचयप्रोद्भूतदुष्टाशयक्ष्मा
 धीशप्रकरप्रवेपितधियाऽहं त्वां शरण्यं प्रभुम् ॥ प्रा
 माऽस्मीति विचिंत्य स त्वमकृतद्रोहां वराहोद्धृतां म
 त्वा श्रीपुरुषोत्तमं प्रकथय स्वात्मीयदुःखं हृतम् ॥ ६ ॥

यदुक्तवती तदाह ॥ भोइति ॥ भो ब्रह्मन् सः भगवत्तनूजत्वेनांतरंग
तथा तं प्रति भक्तदुःखनिवेदनाधिकारित्वेन प्रसिद्धस्त्वं श्रीपुरुषोत्त
मं आत्मीयदुःखं आत्मीया मदादयस्तेषां दुःखं कंसादिजनिनं व्य
सनं द्रुतं प्रकथयस्वेत्यन्वयः ॥ अत्रोत्तरश्लोके च ब्रूजर्थत्वेन कथय
तेद्विकर्मत्वं ॥ द्रुतमित्यनेनेतः परं दुःखासहिष्णुत्वं प्रकथयस्वेत्यत्र प्र
शब्देन कथने उपेक्षाराहित्यं च सूचितं ॥ किकृत्वा ॥ अहं शर
ण्यं शरणे रक्षणे साधुं ॥ शरणं गृहरक्षित्रोर्वधरक्षणयोरपीति मेदि
नी ॥ प्रभुं त्वां प्राप्तास्मीति विचिंत्य ॥ तथा ॥ मां अकृतद्रोहां वराहो
द्धृतां च मत्वा निश्चित्य ॥ अनेन पूर्वं यथा निष्कारणोपद्रुतायाः
समुद्रमग्न्या मम उद्धरणं त्वत्पार्थनया रूपानिधिना भगवता व
राहरूपेण कृतमेवमिदानीमपि भाराक्रांताया ममोद्धरणमवश्यं क
रिष्यतीति निःशंकं भगवदये त्वया पूर्ववत्तस्मरणपूर्वकं कथनीय
मिति सूचितं ॥ आगमनपूर्वकं श्रीमद्भगवत्पार्थनवराकरणे हेतुमा
ह ॥ भवदीयेत्यादि ॥ भवदीयो भवत्कर्तृकोयः सृष्टिनिचयस्तस्मिन्प्रो
द्धृताउपन्याये दुष्टाशयादुद्घातः करणाः क्षमाधीशाराजानस्तेषां प्र
करणे समूहेन प्रवेपिताप्रकंपिता अनवस्थितेतियावत् एवंविधाया
धीर्बुद्धिस्तया हेतुना ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वा विधिरप्यती वदयया साकं तथा तत्क्षणं
क्षीराब्धेः स्मृतं सदा विटपिभिः सांद्रं महेंद्रादिमैः ॥
नागेंद्रोत्पृथुवर्ष्मकांतिविलसच्छुभ्रस्य देवैर्मुदा स्तु
त्वा श्रीपुरुषोत्तमं स्वकथयत्याप्यातिदुःखं समम् ॥
॥ ७ ॥

अथाब्रह्मातदुपधार्याथेत्याद्युक्तं प्रस्तौति ॥ तदिति ॥ विधिरपि ब्रह्मापि
त्पृथ्व्युक्तं श्रुत्वा अतीव अतिशयितया ॥ स्वत्यतीवच निर्भरइत्यमरः ॥
इयया तत्क्षणं तथा पृथ्व्या तथा महेंद्रादिमैर्देवैः साकं सह नागेंद्रस्य
शेषस्य उत्पृथु अतिमहद्यर्ष्म वर्ष्मदेहप्रमाणयोस्त्यमरादेहस्तस्य
याकांतिर्युतितस्तया विलसन् द्वैगुण्यरूपविशेषेण शोभमानः शुभ्रः
शुक्लवर्णो यस्यैवं भूतस्य क्षीराब्धेर्विटपिभिर्देवैः सदा सांद्रं निबिडं सुं
दरं तटतीरं प्राप्य मुदा परमानंदेनोपलक्षितं समंसर्वत्र समदृष्टि मया
लक्ष्म्या सहितं वा श्रीपुरुषोत्तमं स्तुत्वा अतिदुःखं स्वकथयत् ॥ सदा
विटपिभिः सांद्रमित्यनेन तत्रत्यदक्षाणां वसंताद्युतुकालानपेक्षं रम
णीयत्वं बोधितं ॥ सुशब्देनोत्तरभाविनि प्रसादे विलंबाभावः सूचि
तः ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ७ ॥

दैत्यं निधाय निखिलं हृदि नाकिवर्ग्यं सैन्यं निहंतु
मसुरस्य स एव मूचे ॥ भक्तारिकंठविषये किल भक्त
दृष्टौ दातुं निजास्त्रममलं च तदीयसंज्ञाम् ॥ ८ ॥

अथ विधिप्रार्थनानंतरं श्रीभगवान् भूसंहिताखिलदेववर्गसंबन्धि दुः
खं हृदि कृत्वा सर्वासुरसैन्यहननोद्देशेन तं प्रत्युक्तवानित्याह ॥ दैत्य
मिति ॥ नाकिनदिवानां वर्गे भवं नाकिवर्ग्यं दैत्यं ॥ वर्गीताच्चेत्यनुवर्त्तमा
ने अशब्देयत्वावन्तरस्यामित्यनेन यत्प्रत्ययः ॥ एवं वक्ष्यमाणप्रका
रेण ॥ पूर्वार्धान्वयः स्फुटः ॥ किलेति वाक्यालंकारो ॥ उक्ताबुद्देश्यांतरमाह
भक्तेत्यादि ॥ भक्तारिकंठविषये अमलं तेजस्तत्त्वं सुदर्शनमिति ॥ श्रीभा
गवतोक्तेस्तेजस्तत्त्वरूपं निजास्त्रं दातुं तत्कंठच्छेदं कर्तुमित्यर्थः ॥ तथाभ
क्तदृष्टौ तदीयसंज्ञां सुषुदर्शनमित्यर्थवती सुदर्शनरूपां च दातुमिति

योजना॥कारकाणां विवक्षाधीनत्वादधिकरणत्वविवक्षयासप्तमी॥
वसंततिलकावृत्तं॥उक्ता वसंततिलका तभजाजगौ ग इति तल्लक्षणा
तू ८ ॥

यूयं सुदर्शनाः शश्वत्तथापि मदनुज्ञया ॥ कुदर्शना
द्राग् भवत विपक्षक्षपणाय तत् ॥ ९ ॥

यदृचेतदाह ॥ यूयमिति ॥ यतोभवद्भिः प्रार्थितं तत्तस्माद्धेतोः यद्यपि
यूयं शश्वन्निरं तरं सुदर्शनाः सुषुदर्शनमवलोकनं ज्ञानं वा येषां ते सुदर्श
नादिव्यरूपाः दिव्यज्ञानवन्तो वा स्थ तथापि मदनुज्ञया ममाज्ञावशतः
द्राक् शीघ्रं विपक्षक्षपणाय शत्रुनाशनाय कुत्सितं दर्शनमवलोक
नं ज्ञानं वा येषां ते कुदर्शनाः कुरूपाः कुत्सितज्ञानवन्त इत्यर्थ इति वि
रोधः ॥ परिहारस्तु कौ पृथिव्यां यादवगोपालादिरूपेण दर्शनं प्रादु
र्भावं येषां त इति ॥ तादृशाभवता ॥ अथवा ॥ तत्कुदर्शनं भवन् यतो विप
क्षक्षपणाय शत्रुक्षयं कर्तुं ॥ अतोयुक्तं तथा भवनमिति भावः ॥ ९ ॥

ग० ॥ तदनुज्ञया ते तथैवाकुर्वन् ॥ अथ तत्र भव
च्छ्रीमत्सवित्तनुजावारिवर्तितरलतरतरंगातितर
लिततत्रत्यवनजातजातजातमधुपवरवृन्दसुपेया
मंदमरंदसौरभभरभरितामोदकरणचणनवपर्णगु
णगणश्रीशरणतरुततिकुसुमसुगंधवंधुरसरलस
मीरणचंचलितचित्रतमध्यजपताकांचलचोरित
तपनातपतापं महानर्घ्यश्लाघ्यरत्नसंघसंघटित
विविधवैजयंतैः रूतवैजयंततातपदोपहासं प्रति

गृहं स्वीयसंततिसमृद्धिप्रवृद्धिसुखमनुभविष्यं स
मागतैः सपरिग्रहकलानिधिभिरिव सुवदनैर्विल
संतीभिः सुललनाललामललितमुकामणिभूषण
विभूषिताभिर्वधूतीभिर्विराजमानं वीणामृगप्रदश्रु
तिश्रवणास्वाद्यवाद्यकलितकुशलकुशीलवक्रतसं
गीतरीतिगीतिप्रीतिविवशीभूतरसिकमानसं बहु
विधामरदुमप्रसूनप्रकरप्रसृतपरिमलविहंगममंजु
कूजितनिवासिजनसुखदसदनोद्यानद्वयं परमसुभ
गपौरप्रचरणपरिचयोपचीयमाननयनानंदवीथि
सहस्रं नव्यपदार्थोपलब्धिपण्यश्रेणिशोभमाधोर
णनियमितप्रचलत्कर्णतालविशालशुंडादंडमंडि
तचंडशुंडालाखंडलमंडलगंडस्थलदानपंकपंकिल
राजपथं तद्वृंहितघंटाघणत्कारसहकारशातकुंभो
पस्करोपल्लतशतांगशतनेमिघोषविचित्रगतिस
मिसमूहेहेषितघोषितपदातिकुलसंकुलघंटापथमि
ष्टानिष्टवर्धकस्वधर्मरतैश्चतुर्भिर्वर्णैर्निधितसुव
र्णस्वर्णदुर्वर्णताम्रनिर्मितदुर्गमदृढदुर्गनिर्गतारा
तिभयं सदुर्गत्वसूचितस्वनिष्ठशिवत्वं दिदृक्षागत
सहसाक्षप्रमुखानिमिषवातनेत्रार्धवैरिव बहललो
ललोलंबतरलाविरलकमलैः कलितयानिर्मलसलि

लपरिखयाऽतिशयितमनोज्ञं मुनिशतमखव्रजा
चरितवासमपि मुनिशतमखव्रजस्थं मुमुक्षुवरे
ण्यं समग्रतीर्थचक्राग्रगण्यं मथुरानामधेयं पुरमु
ल्लसति ॥ २ ॥

तदन्विति॥तदनु भगवदुक्त्यनंतरं तदनुज्ञया तस्य ब्रह्मणोऽनुज्ञया ते
देवाः तथैव अकुर्वन् ॥ सखीकाः स्वावतारादिकं चक्रुः॥तदुक्तं श्री
मद्भागवते ॥ गिरं समाधौ गगने समीरितामित्यादिना ॥ अथ श्रीमद्भ
गवज्जन्मलीलां वर्णयितुं तदुपोद्घाततया मथुरायां देवकीवसुदमयो
र्विवाहोत्सवं तत्संगेन कंसं प्रत्याकाशवाणीभवनादिवृत्तं च प्रस्तोष्य
न्नादौ मथुरां वर्णयति ॥ अथेत्यादिना गद्येना॥ अथेत्यारंभे मंगलेवा
मथुरानामधेयं पुरं उल्लसति परमोत्कर्षेण शोभते ॥ अथ श्रीमद्यमु
नातीरवर्तित्वं तत्संबंधिदिव्यनीरजजनिमधुसौरभपरिपूर्णपवनसं
चरणेन परमपावित्र्यं परमसुखदत्तं च बोधयति ॥ तत्र भवदित्यादि
नातापमित्येतेन विशेषणेन ॥ तत्र भवती परमपूज्या श्रीमती या स
विवृतनुजा यमुना तत्संबंधि यदुदकं तद्वर्तिनोये तरलतरतरंगासैर
तितरलितं यत्तत्रत्यवनजातानां यमुनोद्भवकमलानां जातं व्यक्तौ
घज्जन्मस्त्विति मेदिनीकोशाज्जातं समूहस्तस्माज्जातौ यौ मधुपवराणां
भृंगश्रेष्ठानां वंदेन सुष्ठुपेयः अमंदोऽनल्पो मकरंदश्च सौरभभरः सुगं
धातिशयश्चेति तौ ताभ्यां भरितः परिपूर्णः अतएव आमोदः आमो
दः सोतिनिर्हारीत्यमरात् अत्यंताकर्षीं सुगंधस्तस्य करणेन वित्तः प्र
ख्यातआमोदकरणचणः सच्च॥तेन वित्तइति चणपू॥नवानि पर्णानिगु
णगणाश्च तेषां या श्रीस्तस्याः शरणान्याश्रयभूता ये तरवस्तेषां या

ततिस्तत्संबंधिकुसुमगंधेन बंधुरं मुकुटे पुंसित्युपक्रम्य त्रिषुस्याद्रम्य
नमयोरिति मेदिनीकोशोक्तेर्बंधुरोऽस्यः सरलोऽप्रतिबंधश्च यः समी
रणोवायुस्तेन चंचलिताश्वांचल्यं प्रापिताश्चित्रतमाः ध्वजानां म
हतां केतूनां पताकानामल्पानां तेषां च ये अंचलास्तैश्चोरितोऽतर्धा
पितस्तपनातपस्य सूर्यातपस्य तापोयस्मिस्तत् ॥ नानाविधामूल्यर
त्नघटितप्रासादनिर्बिडितत्वेनामितसंपन्नधित्वात्स्वर्गाधिकैश्वर्यनि
धित्वबोधकं विशेषणमाह॥महानर्घ्येति॥महता अमूल्यस्तुत्यरत्नसंघे
न सस्यक् घटिता ये वैजयंताः वैजयंतोगृहेशक्रध्वजप्रासादयोः
पुमानिति मेदिनीकोशात् गृहाणि तैः कृत्वा वै निश्चयेन कृतः ज
यंततातस्येंद्रस्य पदं स्वर्गस्तस्य उपहासोयेनैवंविधं॥अस्यानेकवैज
यंतत्वेनैकवैजयंतस्वर्गापेक्षयाऽऽधिक्यं स्फुटमेवा॥परमरमणीयस्वर्वनि
ताधिकसौंदर्यवत्सीमांतनीसंयुक्तत्वेनाप्यस्य स्वर्गाधिक्यं बोधयति
प्रतीत्यादिना विराजमानमित्येतेन॥सुवदनैर्विलसंतीभिः शोभमाना
भिः सुललनासुस्वर्वनितादिषु ललामानि ललामंपुच्छपुंड्राश्चभूषा
प्राधान्यकेतुष्वित्यमरात् भूषणभूताः अथवा तासु ललामं प्राधान्यं
यासामेवं भूताश्चता ललितमुक्तामणिभूषणविभूषिताश्च ताभिः बधू
टीभिः बाला स्त्री स्याद्वधूटिकेतिकोशाद्बालाभिः॥एतेन तासां जरा
द्यभावः सूचितः॥ताभिर्विराजमानां॥स्त्रीणां मुक्ताद्यलंकारविभूषित
त्वेन तद्वदनानामपि तथात्वात्तद्विषये उल्लेखेने॥आगतैः सपरिपह
कलानिधिभिरिव सनक्षत्रशशिभिरिवा॥आगमनप्रयोजनं संभावय
ति॥प्रतिगृहं स्त्रीयानां स्ववं शोद्भवानां यादवानां या संततिस्तस्याः
समृद्धिप्रवृद्धिरैश्वर्यवृद्धिस्तत्सुखमनुभविषुं ॥ श्रवणास्वाद्यवाद्यवा
दनगीतादिगुणवत्कुशीलवयुक्तत्वेनापि नेतः स्वर्गाधिकइत्याशयग

र्षं विशेषणांतरमाह॥वीणामृदंगेत्यादिना मानसमित्यंतेन॥स्पष्टं॥सं
गीताशास्त्रोक्तलक्षणविरुद्धगीतिव्याख्यायर्थगीतौ संगीतरीतिवैशिष्ट्यं
सुरतरविराजमाननंदनवनवत्तयापि नाधिक्यं स्वर्गस्थेत्याशयेन वि
शेषणांतरमाह॥बहुविधेत्यादिना लक्ष्यमित्यंतेन॥ अनेकविधामरद्वय
पुष्पसमूहात् प्रसूतपरिमलानि विहंगमानां मंजु कूजितं येषु तानि
च निवासिजनसुखदानि च यानि सदनोद्यानानि तैर्लब्धं॥एवं च स्वर्गे
एकमेवनंदनवनं तत्र च पंचैव सुरतरवः अत्र तु तान्यनेकानि तेषु चानं
ताः सुरतरवइत्याधिक्यं स्फुटं॥व्यवहारधुरीणानेकविधधनिकविशि
ष्टत्वमेकविधापूर्वपदार्थविशिष्टत्वं च बोधयितुं विशेषणद्वयमाह
परमेत्यादि ॥ परमसुंदरपौरसंचाराभ्यासेन कृत्वा उपचीयमानोवर्द्ध
मानोनयनानंदोयस्मिन्नेवंविधं वीथीसहस्रं मार्गसहस्रं यस्मिन्नेवं
विधां॥तथा॥नव्येति ॥नव्यपदार्थानामुपलब्धिः प्राम्थिर्यस्यामेवंविध
या पण्यश्रेण्या शोभा यस्मिस्तत्॥एतेन सुरतां स्वर्गाधिक्यं॥तत्रतस्या
अभावात् ॥ चतुरंगसैन्यसंपद्विशिष्टत्वबोधकं विशेषणद्वयमाह॥आ
धोरणेत्यादि॥गजशिक्षकनियमितं प्रचलत्कर्णतालं विशालशुंडादं
डमंडितं चंडं यत्शुंडालाखंडलानां गजेंद्राणां मंडलं समूहस्तस्य गं
डस्थलसंबंधिना दानेन मदोदकेन पंकिला राजपथा यस्मिस्तत्॥आ
धोरणाहस्तिपकाइत्यमरः॥तथा॥तदिता॥तच्छब्देन गजाः परामृश्यं
ते॥गजवृंहितघंटाघणत्कारयोः सहकारः साहित्यं यस्यैवंविधोयः
स्वर्णोपस्कारालंकरतथचक्रधाराघोषः स च विचित्रगत्यश्वसमूहश
ब्दितंच घोषः संजातोयस्यैवंविधं यत्पदातिकुलं च एतैः संकुला
व्याप्ता घंटापथा राजमार्गायस्मिस्तत्॥स्वस्वधर्मानुवर्तिवर्णचतुष्टय
वत्तां बोधयति॥इत्येत्यादिना॥इष्टानिष्टयोर्वर्द्धकायथाक्रमं वृद्धिक

त्तारश्लेढकाश्च ते च ते स्वधर्मनिरताश्च तैस्तथाविधैरित्यादि स्फु
टं ॥ यद्वा इष्टानिष्टवर्द्धकोयः स्वधर्मस्तत्र रतैरिति ॥ दुर्गसंपत्तिहे
तुकमरानिदुष्प्रवेशत्वं बोधयति ॥ सुवर्णेत्यादिना ॥ सुवर्णं उत्तमव
र्णं ॥ एतत्स्वर्णदित्रितयविशेषणं ॥ तेनतेषां नैर्मल्यं बोध्यते ॥ एवं
विधं स्वर्णं दुर्वर्णं रजतं रूष्यमित्यमरात् दुर्वर्णं रजतं ताम्रं च द्वंद्वे ए
तैर्निर्मितं दुर्गं दृढं यदुर्गमित्यादि स्फुटं ॥ अतएव सर्वदा परममं
गलरूपत्वं बोधयति ॥ सदुर्गत्वेति ॥ दुर्गसहितत्वेन सूचितं स्वनिष्ठं
शिवत्वं निरूपद्रवत्वं येनैवंविधं ॥ दुर्गया पार्वत्या सहित इति व्यु
त्पत्त्या पार्वतीसहिते शिवत्वं प्रसिद्धं ॥ पार्वतीसहिते यथा शिव
त्वाव्यभिचारस्तथाऽस्मिन्नपि सदुर्गत्वात् शिवत्वस्याव्यभिचारः ॥
एवं च मुक्तिदातृत्वेन सर्वदा मंगलरूपमित्यर्थः ॥ परिखाविशिष्टत्वे
नाप्यरिपरिभ्रवाहित्यं बोधयति ॥ दिदृक्षेत्यादिना मनोज्ञमित्यंतेन॥
बहुला लोलंतो ये रलयोः सावर्ण्याल्लोलंबाः भ्रमरश्वंचरीकः स्या
द्रोलंबो मधुसूदन इति त्रिकांडशेषाद्भ्रमरासैः कृत्वा तरलानि चं
चलानि अविरलानि निविडानि यानि कमलानि तैः कलितया
युक्तयेत्यादि स्फुटं ॥ सलिलस्य निर्मलेति विशेषणेन प्रतिबिम्ब
वनयोग्यत्वं बोधितं ॥ इमानि भ्रमरविशिष्टानि कमलानि न भवं
ति किंतु तरलतरगोलकविशिष्टानां दर्शनेच्छागतं द्रष्टुमुखदेवगणन
यनानां प्रतिबिम्बान्येवेत्युल्लेखते ॥ दिदृक्षेति ॥ दिदृक्षया एतत्पु
रालोकनेच्छया आगतो यः सहलाक्षप्रमुखानामिन्द्रादीनामनिमि
षाणां देवानां व्रातः समूहस्तस्य नेत्राणां विबैः प्रतिबिम्बैरिव ॥ सुर
मत्स्यावनिमिषौ ॥ स्तोमौ धनिकरव्रातवारसंघातसंचया इति चाम
रः ॥ विबं तु प्रतिबिम्बेऽपीति मेदिनी॥अस्य निवासमात्रेण मुक्तिदा

तृत्वमतएव मुमुक्षुमुनिसंधाधिष्ठितत्वमतएव समग्रतीर्थायगण्यत्वं चेति शेषविशेषणैर्बोधयति ॥ मुनीत्यादिनाऽयगण्यमित्यनेन ॥ मु निशतमरखा मुनीद्रास्तेषां यो व्रजः समूहस्तेन कृतो वासो वसति यस्मिन्नेवंविधमपि मुनीद्रव्रजे तिष्ठतीत्येवं विधमिति एकस्यैव व्र जस्याधेयत्वाधारत्वयोः प्रसक्त्या विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु मुनी नां शतमनंताः मखाः कृतवो यस्मिन्नेवंविधो यो व्रजश्चतुरशीति योजनात्मको देशस्तस्मिन्तिष्ठतीत्येवंविधमिति ॥ मुमुक्षुरेण्यमि त्यनेन नित्यं भगवत्सान्निध्यं बोधितं ॥ तदुक्तं ॥ मथुरा भगवान्यत्र नित्यं सन्निहितोहरिरिति ॥ वरेण्यमित्यत्र व्रज एण्यप्रत्यय औणा दिकः ॥ तेन वरणीयमित्यर्थः ॥ इतरस्सुगमं ॥ २ ॥

इत्थंभूतमेतत् ॥ दाशार्हवृण्यंधकभोजवीरनाथः
कुनायत्वमथ प्रकाश्य ॥ शशास चडैर्दनुजांशभू
तैरन्वर्थनामा किल कंससंज्ञः ॥ १० ॥

इत्थंभूतमेतदिति ॥ अस्योत्तरश्लोकेन संबंधः ॥ अथ दाशार्हादि वीरनाथो हिंसकत्वेनान्वर्थनामा कंसः स्वस्य पृथ्वीनाथत्वकुत्सित नाथत्वे प्रकाश्य कूरैर्दनुजांशभूतैः सहायैः पूर्वोक्तप्रकारमेतत् मथु रानामधेयं पुरं पालयति स्मेत्याह ॥ दाशार्हैत्यादि ॥ दशार्हादिवी राणां यादवभेदानां वीराणां नाथः पालकः उपतापकश्च ॥ नाथृ नाधृयाज्जोपतापैश्वर्याशीःष्वितिधातुसूत्रात् ॥ कोः पृथ्व्या नाथ स्तस्य भावस्तत्त्वं कुत्सितनाथत्वं च ॥ कंसे हिनस्ति लोकानिति कंसः ॥ किलेत्येतिसौ ॥ इतरस्सुगमं ॥ उपजातिर्दत्तं ॥ अनंतरोदीरित

लक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ता इति तल्लक्षणात् ॥ १० ॥

ग० ॥ तस्य खलु खलस्यास्यनवद्यद्दद्या गुणसं पत्संपद्यमानशोभातिरेकदद्या देवकी शुभनाम धेया स्वसा ॥ ३ ॥

तस्येति ॥ खलु स्याद्वाक्यभूषायामिति मेदिनीकोशात् वाक्यालंकारे खलुशब्दः ॥ तस्य कंसस्य शुभनामधेया श्रीभगवदुत्पत्तिनिदानत्वे न शुभं कल्याणरूपं नामधेयं यस्याः सा देवकी स्वसा भगिनी अ स्ति ॥ कीदृशी या अनवद्यद्दत्तं अनवद्यं निर्दोषं दत्तं ददयं यस्याः सा ॥ यद्वा ॥ अनवद्यानां निर्दोषाणां योगिनां श्रीभगवत्प्रादुर्भा वनिदानत्वेन दद्या ददयस्य प्रियेति एकं पदं ॥ तथा या च गुण संपदिति ॥ सुगमं ॥ ३ ॥

तस्मिन्स्तदा तस्यतनूनपातस्तस्याः स्वसुः सद्बुदे वसंज्ञः ॥ साक्ष्ये करग्राहमसौ चकार प्राज्ञः प्रलब्ध प्रणयप्रपूरः ॥ ११ ॥

अथ मथुरायां वसुदेवोऽग्निसाक्षिकं देवक्याः पाणिग्रहणमकरोदि त्याह ॥ तस्मिन्निति ॥ प्राज्ञः प्रणयप्रपूरः सद्बुदेवसंज्ञोऽसौ तस्मिं स्तनूनपातः साक्ष्ये सति तस्य तस्याः स्वसुः करग्राहं तदा प्रलब्ध न्संश्रकारेत्यन्वयः ॥ प्रणयं स्नेहं प्रकर्षेण पूरयतीति प्रणयप्रपूरः ॥ सती अन्वर्थत्वेन उत्तमा वसुदेवइति संज्ञा यस्यैवंभूतः ॥ वसुना द्रो णास्थवस्ववतारभूतेन नंदेन दीव्यति मित्रत्वेन व्यहरति मोदते क्री डति वा वसुदेव इत्यन्वर्थसंज्ञ इत्यर्थः ॥ नंदस्य द्रोणावतारत्वं द्रो णो वसूनां प्रवर इत्यादिना श्रीमद्भागवते उक्तं ॥ तस्मिन्पुरे ॥ तनू

नपातः जातवेदास्तनूनपादित्यग्निप्रययिष्वमरात् अग्नेः ॥ तस्य कंस
स्य ॥ तस्याः पूर्वोक्तगुणविशिष्टायाः स्वसृजिगिन्या देवक्याः कर
पाहं पाणिग्रहणं ॥ तच्छब्दस्य बुद्धिस्थपरामर्शकत्वेन तदा कलि
द्वापारयोः संधिवेलायां ॥ प्राज्ञः प्रहृष्यन् प्रणयप्रपूर इत्यनेन प्रवृ
त्तिनिवृत्त्युभयमार्गनैपुण्यं तस्य ध्वन्यते॥इंद्रवज्रा दत्तं॥ स्याद्विद्रव
ज्जा यदि तौ जगौ ग इति तल्लक्षणात् ॥ ११ ॥

कृतोद्वाहे तस्मिन्सुमतिवसुदेवे क्षितिपतिः सुता
प्रीत्यै प्रादाद्दुववररथाश्वद्विपभटं॥धनं तस्मै दासी
शतमपि महानर्घ्यमणिभिः सुवस्त्रालंकारप्रकरम
तिहृष्टः शुभमतिः ॥ १२ ॥

अथ विवाहानंतरं देवको देवकीपिता हृष्टः सन् वसुदेवाय सुताप्री
त्युद्देशेन चतुरंगसैन्यं धनं तथा दासीशतं तथा अमूल्यरत्नसहितव
स्त्रालंकारांश्च प्रादादित्याह ॥ कृतोद्वाहइति ॥ क्षितिपतिः सुतापद
समभिव्याहारादेवकः ॥ अतएव श्रीमद्भागवते उक्तं ॥ दुहित्रे देव
कः प्रादादिति ॥ भटमित्यत्र सेनांगत्वादेवकब्रह्मवतः ॥ शिखरिणी द
त्तं ॥ रसैरुद्वैच्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणीति तल्लक्षणात् ॥
॥ १२ ॥

तदनंतरम्॥ गंधर्वयुग्मद्वययुक्त उत्तमेरथे समारो
प्य सुखं सुदंपती॥स्वसुहिं तुष्ट्यै स्वयमास्थितः खलो
रदमींश्च जग्राह तदा स सौख्यतः ॥ १३ ॥

तदनंतरमिति ॥ अस्योत्तरश्लोकेनान्वयः ॥ अथ विवाहानंतरं त
दा गृहप्रवेशवेलायां खलः कंसश्चतुरश्वयुक्ते रथे दंपती सुखं यथा

स्यात्तथा समारोप्य स्वस्वचतुष्टयर्थं परमसंतोषेण स्वयमपि यन्तु
स्थाने स्थितः सन् रदमीन् जग्राहेत्याह॥गंधर्वेत्यादि॥वाजिवाहार्ब
गंधर्वेत्यमरात् गंधर्वा अश्वास्तेषांयुग्मद्वयं चतुष्टयं तेन युक्ते॥सुदंष
तीइत्यत्र भगवदुत्पत्तिनिदानत्वेन शोभनत्वसूचकः सुशब्दः॥रदमी
नृप्रयहान् ॥ पूर्वाधीपात्तं सुखं दंपतिनिष्ठमिति सौख्यतइत्यनेन
नपुनरुक्तिः ॥ अन्यत्सुगमं ॥ इंद्रवंशावंशस्थयोरुपजातिः ॥ १३ ॥

ग ॥ तदनु तदा सुरभिस्यंदनशतक्षरन्मदसुगंधवं
धुरसिंधुरधुरंधरसमूहसैंधवसंदोहपदातिप्रकरचर
णप्रचरणक्षुण्णक्षोणीतलोत्पत्तितधूलिकणधोर
ण्येव धरण्या निजवलयेपि अन्वर्थीकरिष्यमाण
नाश्रो हरेर्जन्मनिदानदंपत्यवलोकनोत्सुकया त
या धूसरिते श्रोत्रसुखदविविधमंगलवाद्यनिस्वनै
धमानात्मगुणैर्वरदेशे निजसाम्यं विधातुं तस्मिन्
शरीरिणी वाणीत्यमाविरासीत् ॥ ४ ॥

तदन्विति ॥ तदनु रश्मिग्रहणानंतरं ॥ तदा गमनावसरे ॥ सुरभि
सुरभिरित्युपक्रम्य सुगंधिकांतयोस्त्रिष्विति मेदिनीकोशोक्तेः कांतं
यद्रथशतं॥तथा क्षरन्मदसुगंधरम्याये सिंधुरधुरंधराः हस्ती महामृगः
पीलुः सिंधुरोदीर्घमारुतइति त्रिकांशेषात् गजश्रेष्ठास्तेषां समूहः॥
तथा सैंधवसंदोहः हयसैंधवसमयः संदोहविसरत्रजाइति चामरा
त् अश्वसंघः ॥ तथा पदातीनांप्रकरः प्रकरः स्यात् पुमान् संघे इ
ति मेदिनी कोशात् समूहः ॥ चतुर्णां द्वंद्वे तेषां चरणप्रचरणेन क्षु
ण्णं विदीर्णं यत्क्षोणीतलं तस्मादुत्पत्तितया धूलिकणानां धोरण्या

परंपरया धूसरिते मलिनीकृते इति अंबरदेशविशेषणं ॥ नेयं धुलि
धोरणी किंतु स्वभारहरणकर्तृत्वेनान्वर्थहरिनामश्रीभगवत्पादुभावि
कारणदंपत्योः स्वपृष्ठस्थितयोरवलोकनासंभवात् तदभिलाषेणोर्ध्व
प्रदेशे संप्राप्ता भूमिरेवेयं किमित्युत्प्रेक्षते ॥ धरण्येति ॥ इवशब्दो
भिन्नक्रमः ॥ निजवलयेऽपि ॥ अत्र निजशब्देन पृथ्वीसंबन्धि ॥
भूभारहरणद्वारा अपे अन्वर्थीकरिष्यमाणमनुगतार्थीकरिष्यमाणं
हरिरिति नाम येनैवावधस्य हरेर्जन्मनिदाने जन्मकारणभूतौ यौ
दंपती वसुदेवदेवकीरूपौ तयोरवलोकनविषये उत्सुकया तया प्र
सिद्धयाधरण्येव पृथ्व्येवा ॥ तथा श्रोत्रमुखद्विविधमंगलवाचनः स्व
नैरेधमानो वर्धमान आत्मनः स्वस्य गुणः शब्दो यस्मिन्नेवावधिः ॥
व रदेशे आकाशदेशे अशरीरिणी शरीररहितावाणीइत्थं वक्ष्यमाणप्र
कारा आविरासीत् ॥ किमर्थमत आह ॥ तस्मिन्कंसे निजसाम्यं
विधातुं ॥ यथा स्वयं शरीरहीना तथा एतमपि शरीरहीनं कर्तुं ॥
देवकीहननादिरूपापराधकरणे प्रवर्तनेन कुपितभगवद्द्वारामारयि
तुमित्यर्थः ॥ ४ ॥

कंसाष्टमगर्भस्या दर्भमिवाग्निद्रुतं हि भो त्वांतु ॥
नाशयितेऽयुक्ता सा समाप्ति मगमच्छरीररहिता
वाक् ॥ १४ ॥

अशरीरिणी वाक्केन रूपेणाभूत्तदाह ॥ कंसेति ॥ भो हे कंस अस्या
देवक्याः ॥ अन्वयः स्फुटः ॥ तु स्याद्देवधारणे हि हेतावधार
णे इति चामरादवधारणवाचकौ तुहिशब्दौ तयोरेकस्याष्टमगर्भइ
त्यनेनापरस्य नाशयितेत्यनेन संबन्धः ॥ तेनाष्टमगर्भातिरिक्तस्य हंतुर

भावस्तथा नाशयितैवेत्यनेन न केनापि त्वदुपायेन तन्नाशसंभावना
पीति सूचितं ॥ दर्भमिवाग्निरित्युपमया च त्वन्नाशकरणे तस्याया
साभावः सूचितः ॥ गीतिरार्या वृत्तं ॥ १४ ॥

ततस्तद्ध्रुत्वोच्छ्रितबाहवलावलेपबहलोच्छ्रखलः
खलः खलु खलीननिर्मुक्तक्रोधांधांतः करणवशग
श्रृंढो मंडलाग्रेण करेण कचे गृहीत्वा सुभगां भगि
नीं संभ्रमाद्वंतुमारभत ॥ ५ ॥

एवमशरीरवागभिप्रायमबुद्ध्वा स्वमृत्युनिवारणार्थं भगिन्या एव
हननं कर्तुमारब्धवानित्याह ॥ तत इति गद्येन ॥ खल्विति वाक्या
लंकारे ॥ ततस्तदाकाशवागुक्तं श्रुत्वा चंडोऽत्यंतकोपनः खलः कं
सः सुभागामलौकिकैश्वर्यसंपन्नामपि भगिनीं देवकीं करेण कचे
गृहीत्वा संभ्रमस्त्वरेत्यमरात् संभ्रमाच्चरया मंडलाग्रेण खड्गे तु नि
क्षिप्तचंद्रहासासिरिष्टयः ॥ कौक्षेयको मंडलाग्रकरवालरूपाणवदि
त्यमरात् खड्गेन हंतुमारभेत्यन्वयः ॥ कीदृशः ॥ उच्छ्रितेति ॥ उच्छ्रितं
त्रिषुसंज्ञाते समुद्ध्रष्टद्वयोरिति मेदिनीकोशात् उच्छ्रितः प्रद्वो
यो बाहवलावलेपो बाहो भुजे पुमान्मानभेदाश्ववषायायुष्विति
मेदिन्याः भुजबलगर्वत्सेन बहलमत्यंतमुच्छ्रखलः ॥ तथा ॥ खलीने
ति ॥ कविका तु खलीनोऽस्त्रीत्यमरात् खलीनमश्ववशीकरणार्थं
मखबंधनं भाषायां लगाम इति प्रसिद्धं तेन निर्मुक्तं लक्षणया
अनावरकं यक्रोधांधांतः करणं ॥ खलीननिर्मुक्त इति क्रोधाविशे
षणं वा ॥ तद्वशागस्तदधीनः ॥ यथा मुक्तखलीनोऽश्वः कस्यापि व
शे न तिष्ठति प्रत्युतारूढमपि स्ववशं करोति तद्वत् क्रोधपराधीनां

तःकरण इत्यर्थः ॥ एतेन तां दैवीमपि परमार्थभूतामपि वाचम
नादृत्य भगिन्या अपि हननोद्यमो युज्यतएवा स्थितिं सूचितं॥५॥

तं तादृशं समवलोक्य दयाविहीनं शौरिः सुधीः
सविनयो ऽधममित्यमूचे॥ दास्ये प्रजाः स्वभगि
नीं रूपणां विमुंच सिंचायि सौख्यसुधया स्वजना
न् हि कंस ॥ १५॥

अथ वसुदेवो मृत्युर्बुद्धिमताऽपोह्यो यावद्बुद्धिबलोदयमित्यादिश्री
मद्भागवतोक्तरीत्या मनसि विचार्य देवकीहननात्कंसं निवर्त्तयि
तुं स्वापत्यदानं प्रतिज्ञातवानित्याह ॥ तमिति ॥ शोभना विचार
शालिनी धीर्यस्यैवंविधो विनयसहितः शौरिर्वसुदेवः अधमं कु
त्सितं ॥ अधमौ न्यूनकुत्सितावित्यमरः ॥ अतएव दयाविहीनं तं
कंसं तादृशं भगिनीहननोद्यतं समवलोक्य इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारे
ण ऊचे इत्यन्वयः ॥ इत्थं कथं ॥ अयि कंस हि निश्चयेन प्रजाः
भावीन्यपत्यानि अर्थादेवक्याः अहं दास्ये रूपणां दीनां तत्रापि
स्वभगिनीं विमुंच स्वजनान्सौख्यसुधया सौख्यामृतेन सिंचेति ॥
वसंततिलका दत्तं ॥ १५॥

ग० ॥ तदनंतरं प्रथमान्वर्धितनामा नरादनरदेवो
वसुदेवस्य सुधासारवर्षिणीं वाणीं श्रवणसरणि
संचारिणीं विरचय्य स कंटकः कंसइव संकटम
पितयोः किल सन्न्यवर्तत ॥ ६ ॥

एवं वसुदेवोक्तं श्रुत्वा कंसो निवृत्तइत्याह ॥ तदनंतरमितिगद्येन ॥

तदनंतरं वसुदेवकर्तृकस्वापत्यदानप्रतिज्ञानंतरं प्रथमान्वर्धितनामा
प्रथमं वसुदेववचःश्रवणात्पूर्वमन्वर्धितं भगिनीहननोद्यमेन यथा
र्थीकृतं नाम येनैवंविधः स नरादानामसुराणां नरदेवो राजा कंस
इवेत्याद्यन्वयः स्फुटः ॥ कंटकः क्षुद्रशत्रुः कंटकसदृशदुःखदाता
वा अत्र पक्षे कंटकः सूच्यं द्रुमांगं वा ॥ सूच्यं पक्षे क्षुद्रशत्रौ च रो
महर्षेच कंटकइत्यमरः ॥ ६ ॥

खलु सुसंगतेः फलमिदम् ॥ यद्यपि खं तच्छून्यं नि
यतं शश्वत्सुवर्णसंयोगात् ॥ ग्राह्यं सद्भिर्द्यन्नात्तस्मा
ल्लोके सुसंगतिः श्रेष्ठा ॥ १६ ॥

नन्वेतावान्कूरः खलः कंसो वसुदेववाक्येन कथं निवृत्तइत्याशं
क्य सुसंगत्या शून्यलदयस्य खलस्यापि स्वभावपरिवर्त्तनं भवती
त्याह ॥ खल्विति ॥ सुसंगतेः श्रेष्ठ्यमेवार्थतरन्यासेनाह ॥ यद्यपी
ति॥ तत्सुखशब्दांतःपाति खं खकाररूपमक्षरं अर्थतोयद्यपि शून्यं
नियतं शून्यमेव आकाशार्थकत्वात् अवस्तु ग्रहणानर्हमितियाव
त् ॥ तथापि इति शेषः ॥ सुइत्येतद्वर्णसंयोगात् सुखरूपं सत्
सद्भिर्द्यन्नाच्छब्दद्वारां भवति तस्मात्सुसंगतिः सत्संगः सुइत्येतद्वर्ण
संयोगश्च श्रेष्ठो भवति॥ अथच तदुपनिषद्वेद्यं खं ब्रह्मा॥ खं ब्रह्मेतिश्रु
तेः॥ यद्यपि शून्यं नियतं मनआदिभिरपास्तया शून्यप्रायमेवाय
द्वा शून्यपदाभिधेयं॥ महोपनिषदि एषमेव शून्यइत्युक्तेः ॥ शमूनं
कुरुते यस्माददृश्यः सत् परः स्वयं ॥ तस्माच्छून्यमिति प्रोक्त इति
महाकौर्मै निर्वचनपूर्वकमुक्तत्वात् च ॥ शं मोक्षमुखं ॥ तथापि य
द्येतिशेषः॥ सुसंगत्येत्यर्थः ॥ शश्वत्सुनः पुनः ॥ सुवर्णेति ॥ परब्रह्मप्र

तिपादकत्वेनशोभना वर्णास्तिस्रमूहात्मकान्युपनिषद्वाक्यानि तेषां
सम्यग्योगादभ्यासात् तद्रूपायत्नात्सद्भिः शुद्धांतःकरणैः पुरुषैर्यस्मा
द्वाह्यं अपरोक्षतया ज्ञेयं भवति तस्मात्सुसंगतिः सदुरुसमागमः
श्रेष्ठः अस्तीति शेषः ॥ यौवै भूमा तत् सुखमिति श्रुतिप्रतिपाद्यत्र
ह्यात्मकस्य सुखस्य सदुरुसंगत्यैव सद्वाह्यतेत्यर्थः ॥ १६ ॥

ग० ॥ तदनुवसुदेवः सद्यः स्वसदनं हृद्यं समासा
द्याऽनवद्यः संपद्यमानमनोरथोरथादथोतीर्य यदु
वर्यः ससुखं संन्यवसत् ॥ ७ ॥

तदनंतरं वसुदेवः परिपूर्णमनोरथः सन् स्वगृहं गत्वा सुखेन न्यवस
दित्याह ॥ तदन्विति ॥ स्फुटं ॥ ७ ॥

प० ॥ कालांतरे प्रसुषुवे शुभकीर्तिमंतं सा देव
की फलमिवोत्पृथुकीर्तिसुद्रोः ॥ कंसाय दातुमनय
द्वसुदेव एनं तस्यालयं स समयादथ सत्यसंधः
॥ १७ ॥

अथ कतिपु चिद्विनेष्वतीतेषु देवकी कीर्तिमंतं नाम पुत्रं सुषुवे त
दनंतरं वसुदेवः पूर्वप्रतिश्रुतनिर्वाहाय पुत्रमादाय कंसगृहं गतवा
नित्याह ॥ कालांतरइति ॥ समयात् पुत्रदानरूपसंकेताद्धेतोः एनं
कीर्तिमंतं कंसाय दातुं तस्य कंसस्यालयमनयदितियोजना॥ उडु
न्नतः पृथुर्विस्तीर्णो यः कीर्तिरेवसुद्रुः शोभनो वृक्षस्तस्य फल
मिव ॥ उत्पृथु इति पृथक्छेदेन फलविशेषणं वा ॥ अतएव तस्य

कीर्तिमानिति नाम ॥ सत्यसंधः सत्यप्रतिज्ञाः ॥ वसंतिलका वृक्षं
॥ १७ ॥

ग० ॥ स पापः पावकोपमं पाकं पश्यन्नपापं तं
प्राज्ञं प्रतिज्ञाप्रत्ययप्रसन्नः प्रहसन्निदं प्रत्युत्तरं
प्रावोचत् ॥ भो भो वसुदेव सुकुमारेण सुकुमारेण
सह त्वं सदनं संप्रयाहि यत्त्वदभिधानाद्याधार्क्ष्य
द्वयसंख्यासंपूरकाद्युवयोगर्भान्मे भयमभयमस्मै
दत्तमिति ॥ ८ ॥

सपापइति ॥ पापरूपोपि सकंसः प्रतिज्ञायाः पूर्वोक्तप्रजासमर्पण
रूपायाः प्रत्ययेन प्रत्ययो ज्ञानरंध्रयोरित्युपक्रम्य अधीने निश्चये
त्वादाविति हैमोक्तेर्निश्चयेन प्रसन्नः ॥ तथा ॥ पावकोपमं तेजसा
ऽग्नि सदृशं पाकं पोतः पाकोऽर्जकोऽङ्गिजइत्यमरादर्जकं पश्यन् प्रहस
न् अपापं प्राज्ञं तं वसुदेवमिदं वक्ष्यमाणं प्रत्युत्तरं प्रावोचदिति यो-
जना ॥ इदं किमित्यतआह ॥ भोभोइति ॥ योजना स्पष्टा ॥ सु
कुमारेण सौकुमार्यवता सुकुमारेण शोभनेन तनयेन ॥ त्वदिति ॥
यद्यस्मात्तव यदभिधानं वसुदेवइति तस्य यदाद्याधार्क्ष्यद्वयं वसुद
ति तस्यतिपाद्य या संख्या अष्टत्वसंख्या तत्संपूरकादष्टमादित्यर्थः ॥
युवयोगर्भान्मे भयमाकाशवाण्या निर्दिष्टमस्ति तत्तस्मादस्मै बाल
कायाभयं दत्तं ॥ मयेति शेषः ॥ अग्नि सदृशाति तेजस्विदेवकीपुत्र
दर्शनेन किंचिद्गीतिप्रादुर्भावात् कुमारसौकुमार्यदर्शनेन किंचिद्
याप्रादुर्भावात् वसुदेवस्यैतादृशपुत्रप्रयुक्तमोहनिरुत्तिपूर्वकस्वप्रति

ज्ञासंरक्षणदर्शनेन संतोषाविर्भावाच्च सपुत्रं तमभयदानपूर्वकं विसृ
ष्टवानिति भावः ॥ ८ ॥

ग० ॥ ततोऽसतस्तादृशीं सद्भिरश्रद्धेयां गां तामपि
श्रुत्वास्युच्छ्रिताल्कच्छ्रान्मानसं नाहो स्वयमानकदुं
दुर्भिर्निवहते ॥ ९ ॥

ततइति ॥ ततः कंसभाषणानंतरं असतः खलस्य कंसस्य अतएव
सद्भिः साधुभिरश्रद्धेयामविश्वसनीयां तादृशीमभयदानरूपामपि
तां पूर्वोक्तां गां स्वर्गेषु पशुवाग्बज्रदिदनेत्रघृणिभूजले॥लक्ष्यदृष्ट्या
स्त्रियां पुंसि गौरित्यमराद्वाचं श्रुत्वा मानसं अर्थाद्विषुदेवस्यात्युच्छ्रि
ताल्कच्छ्रात्संकटान्निवहते निवृत्तं नाभूत् ॥ खलभाषणस्यावि
श्वसनीयत्वेन मानसिकं दुःखं तस्य निवृत्तं नाभूदिति भावः ॥ अ
होइतिवितर्के ॥ अहो धिगर्थे शोके चेत्युपक्रम्य असूयायां वित
र्के स्यादिति मेदिन्युक्तेः खलस्यैतत्प्रेदानीमीदृशीदृष्टिः क्षणांतरे क
थं भविष्यतीत्येतादृशवितर्कपूर्वकमित्यर्थः ॥ स्वयमानकदुंदुर्भिर्वसु
देवो निवहते परावृत्तोभूदित्यर्थः ॥ उक्तंच श्रीमद्भागवते॥नाभ्यनं
दत तद्वाक्यमसतोऽविजितात्मन इति ॥ ९ ॥

प० ॥ नारदकथनाभिज्ञः सकलत्रासक इतो हि स
कलत्रम् ॥ कारागेहस्थं द्रागकारोद्धून् प्रदुःखितां
स्तंसः ॥ १८ ॥

अथ नंदाद्या ये व्रजे गोपा इत्यादिश्रीमद्भागवतोक्तरीत्या नारदो
पदेशेन सर्वेषां देवतारूपत्वं दैत्यहननोद्देशेन भगवंतमवतरिष्यंतं च
ज्ञात्वा देवकीसहितं वसुदेवं झटिति कारागृहे निक्षिप्तवांसत्तनयं

च हतवान् सर्वान्वंधूश्चापीडयदित्याह ॥ नारदेति ॥ नारदकथनेन
नारदोपदेशेन अभिज्ञः सर्वेषां देवतांशत्वस्य दैत्यहननोद्देशेन भग
वदवतारस्य च ज्ञाता स कंसः हि यतः सकलत्रासकः इतो हेतोः
सकलत्रं तं वसुदेवं तद्वंधूश्च द्राक् कारागेहस्थं वचनविपरिणामे
न कारागेहस्थांश्चाकरोत् ॥ श्लेषेण कलाभिः सहितः सकलश्वं द्रः
स्वकुलकूटस्थस्तमपि तद्वंशीयोपसेनादिपीडनेन त्रासयतीति तथा-
विधः ॥ योहि स्वकुलकूटस्थमप्युद्वेजयति सज्जिगीनीमुद्वेजयिष्य
तीति किमु वक्तव्यमित्यर्थः ॥ किंच ॥ सकलं चंद्रं त्रायते भगवदु
त्पत्तिद्वारा स्वीयसंरक्षणेनेति सकलत्रस्तं त्रासयतीति किमु वक्त
व्यमित्यर्थः ॥ यद्वा सकलत्रानस्यति क्षिपतीति व्युत्पत्त्या सकल
त्रक्षेपकः ॥ अतएव सकलत्रं कारागेहे क्षिप्तवानिति योग्यमेव ॥
॥ १८ ॥

ग० ॥ अथोक्रमेण तयोः पट्स्वपि सूतेष्वाशुशुक्ष
णिसदृक्षेषु क्षपितेषु सत्सु ॥ १० ॥

अथोइति ॥ अथो कारागृहनिक्षेपानंतरं आशुशुक्षणिसदृक्षेषु अ
ग्निसदृशेषु ॥ शिखावानाशुशुक्षणिरित्यग्निपर्यायेष्वमरः ॥ क्षपिते
षु नाशितेषु सत्सु ॥ १० ॥

प० ॥ शेषाख्योऽशेषजगद्भर्ता तद्गर्भगस्तदा सम
भूत् ॥ निजमस्तकस्थभूमेभारं दृष्ट्वा क्षयाय तस्यैव
॥ १९ ॥

अशेषजगद्भारकः शेषः स्वमस्तकस्थितभूमेभारं प्रत्यक्षतोदृष्ट्वा त

क्षयार्थं सप्तमगर्भधारणवेलायां देवकीगर्भगोऽभूदित्याह ॥ शेषा
ख्यइति ॥ स्पष्टं ॥ तदा सप्तमगर्भधारणवेलायां ॥ तस्यैव भारस्यैव
क्षयाय क्षयंकर्तुं ॥ स्वमस्तकस्थिताया भूमेः प्रत्यक्षतोदर्शनायोग्य
त्वान्नसंचारपूर्वकं दर्शनार्थं तद्गर्भगोऽभूदित्यर्थः ॥ १९ ॥

तदनंतरम् ॥ हंसबाहनतोपाय कंसपक्षक्षयाय
सः ॥ शंशयोक्तयन्मायां संशयच्छिद्दरिः स्वय
म् ॥ २० ॥

तदनंतरमिति ॥ उत्तरान्वयि ॥ हंसबाहनेति ॥ अन्वयः सुगमः ॥ हं
सबाहनस्य ब्रह्मणः संतोषायाः शंशयइति ॥ शं सुखं शये हस्ते य
स्य सः ॥ पंचशाखः शयः पाणिरित्यमरः ॥ २० ॥

ग० ॥ अये देवि देवि देवकामजाया देवक्या उदरे
दर्शितस्थितेर्देवस्य क्षमाधरणतया कृपावर्षणस्य
रणप्रचरणा रातिसंकर्षणस्य नाम्नापि संकर्षणस्या
कर्षणं कृत्वा तं रोहिणीगर्भगं कुरुष्वद्राक् ॥ ११ ॥

यदकथयत्तदाह ॥ अयेइत्यादिना ॥ अन्वयः स्फुटः ॥ देविदेवीति
संभ्रमे द्विरुक्तिः ॥ क्षमायाः पृथ्व्या अथच क्षान्तिर्धरणस्तस्य भाव
स्तत्ता तया हेतुभूतया ॥ नन्दादित्वाल्लयुः ॥ स्वशिरःस्थिताया भूमेः
पीडादर्शनेन कृपाविष्टतया तन्निवारणाय गर्भासोऽप्यंगीकृतोदेवे
नेति कृपातिशयः सूचितः ॥ रणेति ॥ रणे प्रचरणेन संचरणेनाराती
नां शत्रूणां सम्यक्कर्षणकर्तुः ॥ तं शेषाख्यं देवं रोहिण्या नंदगृहे
स्थापिताया वसुदेवपत्न्याः गर्भगं ॥ ११ ॥

अन्यच्च ॥ प० ॥ यशोदस्य साक्षान्ममाज्ञानुसारा
यशोदोदरे त्वं कुरुष्व स्थितिं हि ॥ नरास्त्वां विधा
नैविधेर्वारिपुष्पादिभिः पूजयिष्यंति लोके धृता
शाः ॥ २१ ॥

अन्यच्चेति ॥ यशोदस्येति ॥ अन्वयः सुगमः ॥ यशोदस्य यशः की
र्तिं ददातीति तथाविधस्य साक्षात् ममाविधीयतइति विधिर्विधे
यं तस्य जपादेर्विधानैरनुष्ठानैः ॥ भुजंगप्रयातं वृत्तं ॥ भुजंगप्रया
तं भवेद्यैश्वर्योत्तिरिति तल्लक्षणात् ॥ २१ ॥

ग० ॥ अहं स्वयमपि भूमिभूतभरस्य भूरितरस्य
भंजनाय भक्ताभयाय भविष्यामि भवनआनक
दुंदुभेरिति ॥ १२ ॥

अहं वसुदेवगृहे भविष्यामीति सप्रयोजनमाह ॥ अहमिति ॥ स्प
ष्टं ॥ स्वयं साक्षादेव नत्वंशादिना ॥ उक्तंच ॥ वसुदेवगृहे साक्षाद
वतीर्णः परः पुमानिति ॥ कृष्णस्तु भगवान् स्वयमितिच ॥ १२ ॥

प० ॥ मेशेन माया संप्रोक्ता शेषेणाशेषतोऽवितुं
कार्येण सा प्रवचते तं तदा तत्क्षणं क्षितौ ॥ २२ ॥

एवं भगवताऽऽज्ञप्ता माया किमकरोत्तदाह ॥ मेशेनेति ॥ मायाः
लक्ष्म्या ईशेन विष्णुना संप्रोक्ता सम्यगुक्ता माया तदा आज्ञोक्त
रकाले अशेषेण परिपूर्णेन कार्येण कृत्वा अशेषतः कार्त्तर्येण तं
भगवंतं अवितुं प्रीणयितुं यद्वा शेषेण देवकीगर्भाद्विनिर्मितेन शे
षावतारेण बलरामेण अशेषतः अशेषकार्येणच तं अवितुं ॥ सार्व

विभक्तिकस्तसिः ॥ अवरक्षणेत्यादिदंडकपाठेऽवधातोः प्रीत्यर्थक
त्वश्रवणात् ॥ तत्क्षणं तस्मिन्नेवक्षणे क्षितौ प्रवहते प्रवृत्ताऽभूत् ॥
यद्वा अशेषतः अशेषं कार्यमुद्दिश्य संप्रोक्तेत्यन्वयः ॥ ल्यब्लोपे
पंचमी ॥ तत्क्षणमिति तमित्यस्य विशेषणं वा ॥ तस्मिन्नुपदिष्टे का
र्ये विषये क्षण उत्सवो यस्त्येत्यर्थः ॥ अथ क्षण उद्धरणं मह इद्वव
उत्सव इत्यमरः ॥ २२ ॥

ग० ॥ सा क्रमेण कृतकृत्या चाऽभूत् ॥ अथ प्रभुः
प्रशंस्ये नभस्ये मासे तारमणिस्थपुटितेंद्रनीलनि
मितवितानइव तमःसांद्रनिर्मलनक्षत्रचक्रप्रचुरे
व्यञ्ज्रे ऽञ्ज्रे भाविनिजनाथापत्यसुखदातृत्वं संस्मृ
त्येव प्राचीप्रांते त्यात्मदेवतापूज्यत्वमाज्ञायेव द
क्षिणादिङ्मुखे भाव्यात्मीयाधिष्ठातृगृहपवित्रीकर
णं विज्ञायेव प्रतीचीप्रदेशे स्वपालकतनूभवभवि
ष्यत्कृतार्थतां संस्मृत्येवोदीचीदेशे प्रसन्ने सगर्भा
देवकीं दृष्ट्वा स्वयमपि सुरवर्त्मस्थतनुजनामवाच्य
तां गर्भगां कुर्वत्यां सत्यां क्षित्यां नानाद्रुमकुसुमा
विरलधवलमुकुलमिषेण सस्मितासु वनराजि
पु नैजचंदपरिवृढजान्दहीजनकजननजातानंदेन
नदीपु स्वच्छामृतासु तद्दर्शनायोन्मीलितैविलो
चनैरिव चंचच्चरीकचयां ऽचित्तेदीनमीनसंचार
चलज्जलसुपरिमलविमलकमलकुलैर्हृद्येषु हृदस

मुदायेषु सदा मत्सुतानुरक्त इति विचार्यैव सुस्प
र्शसामोदेषु समीरेषु प्रवहत्सु गांडीवभृत्साहाय्ये
न खांडवदावदहनदानतोषं करिष्यतीति द्विजेभ्यो
दक्षिणाशां प्रदर्शयस्त्विव जवात्प्रदक्षिणं ज्वल
त्सु ज्वलनज्वालाजालेषु दृष्ट्यगोचरोऽप्यस्मत्पुष्टये
तद्गोचरः स्यादिति साल्हादेषु भक्तमानसेषु शश्व
दंतर्गतसमरमदसगददैत्यकदनेनागदं बहुदरं वि
धास्यति तदभिधानादिमवर्णरहितवाच्यमपि अ
हीष्यति सद्गुपदात्वेन मुदेत्येवं मनसि निधायेव
मंदं मंदं मोदेनोदन्वति नदति निविडांधकारभि
या स्तनितसहाय्येनेव देवदुंदुभिनिनदेषु संचरन्सु
तोयासारासूययेव दिवि दिविपत्करमुक्तपारिजा
तपुष्प्यत्पुष्पप्रकरवृष्टिषु प्रपतंतीषु रासोत्सवस
मयसंविधेयसेवां सूचयस्त्विव सुखं सुरनर्तकेषु
नृत्यत्सु स्वकीयतनयप्राक्स्थितिस्थानमवलोक
यितुं समागतायां सद्गोकुलस्थतत्सपत्नजनन्या
मिव तन्नामाभिधेयशुभतारायां स्वीयवंशावतं
सशंस्यकंसारातिसंभवसामयिकसुपमासमूहसं
पदं संप्रष्टुकामे सोमेतं द्रुतं संश्लेषुं कृतकरप्रसारे
शुभंयुगुणंगणान्वे काले कुलकूटस्थापूर्णतास

हिष्णुतयेव धृतमहामणिवाताभीपुभरेण सुधांधो
ध्वांतं प्रोद्धृतं प्रणाशयन् कौस्तुभच्छलेन दृढतं व
रं करुणांकुरं प्रकाशयन् पीतवस्त्रो नलिननेत्रस्त
त्र स्वयं पूर्णपुरुषोत्तमः प्रादुरासीत् ॥ १३ ॥

सेति॥क्रमेण सा कृतकृत्या कृतं कृत्यं भगवदुपदिष्टदेवकीगर्भाकर्ष
णरूपं स्वस्यायशोदोदरस्थितिरूपं च कार्यं ययेत्येवंभूताःभूत ॥
अथ श्रीभगवत्यादुर्भावसमयसंज्ञातान्यथसर्वगुणोपेतद्व्यादिश्लो
काष्टकेन श्रीमद्भागवतोपवर्णितानि दिक्प्रसादादीन्युत्पेक्षापूर्वकं
क्रमेण वर्णयन् श्रीभगवत्यादुर्भावमाह ॥ अथेत्यादिना गद्येन ॥
अथ मायाकृतगर्भाविनिमयानंतरं ॥ प्रशंस्ये स्तुत्ये ॥ एतिस्त्वितिसू
त्रे शंसिदुहिगुहिभ्योवेति काशिकावचनात्क्यविकल्पे पाक्षिको
प्यन् ॥ नभस्ये मासे भाद्रपदे शुभंयुगुणगणार्णवे शुभंयुस्तुशु
भास्वितइत्यमरात् शुभास्वित्वा ये गुणगणा दिक्प्रसादादयस्तेषाम
र्णवद्वर्णवस्तस्मिन्काले ॥ शुभतमगुणगणपरिपूर्णे काले इत्यर्थः॥
प्रभुर्निघहानुपहसमर्थः पूर्णपुरुषोत्तमस्तत्र वसुदेवगृहे स्वयं प्रादु
रभूत् प्रकटोऽभूत् ॥ पूर्णेति स्वयमिति पदाभ्यामंशावतारत्वं निर
स्तं ॥ कीदृशः ॥ पीतेति ॥ स्पष्टं ॥ तथा ॥ नलिननेति ॥ नलिनं कमलं ॥
स्पष्टं ॥ किं कुर्वन् ॥ कुलकूटस्थस्य चंद्रस्य या अपूर्णतां कृष्णाष्ट
मीवशान्मयूनता तद्विषये याःसहिष्णुता असहनशीलत्वं तयेवेत्यु
त्पेक्षा ॥ धृतो योमहामणिवातोऽनर्थमणिगणस्तस्य येअभीषवः
क्रिणास्तेषां भरेणातिशयेन सुधांधोऽध्वांतं सुधांधसां देवानां यो

ध्वा आकाशः तदंतं देवमार्गपर्यंतं प्रकर्षेणोद्धृतं ध्वांततमः प्रकर्षेण
नाशयन् ॥ तथा ॥ कौस्तुभच्छलेन कौस्तुभमिषेण दृढतं दृढि
स्थितं वरं देवाहूते वरः श्रेष्ठे इत्यमरात् श्रेष्ठं करुणांकुरं प्रकाशय
न् ॥ दृढि धृतोयं कौस्तुभो न भवति किंत्वंतःस्थितकरुणांकुरएवे
ति भावः ॥ कस्मिन् सति ॥ तारेति ॥ ताराः तारोवानरभिन्मुक्ता
विशुध्योः शुद्धमौक्तिकइति मेदिनीकोशात् शुद्धमौक्तिकानि म
णयः पद्मरागादयस्तैः स्थपुटितं स्वचितं यदिद्वनीलनिर्मितं वि
तानं तस्मिन्निव व्यध्रे विगतमेघे अधे आकाशे तमःसांद्रे ऽतएव
निर्मलेन नक्षत्रचक्रेण प्रचुरे सति व्यामे सतीत्यर्थः ॥ तमस्त्विन्यां
नक्षत्राणां प्रचुरप्रकाशोऽनुभवसिद्धः ॥ तथा ॥ जावीति ॥ जावि
यत् निजनाथस्य इंद्रस्यापत्यमर्जुनस्तत्सुखदातृत्वं संस्मृत्येवेत्युत्पे
क्षा ॥ प्राचीप्रांते प्रसन्ने सति॥अस्योत्तरत्र त्रितयेप्यन्वयः॥ तथा॥
आमेति ॥ आत्मनो या देवता यमरूपा तस्याः पूज्यत्वं तन्निरू
पितं भगवन्निष्ठं पूज्यत्वं ॥ आज्ञायेव दक्षिणदिक्कुस्वे प्रसन्नेसति ॥
यमस्य परमवैष्णवत्वेन स्योपास्यदेवतत्वात् स्वजिगीनीपतित्वाच्च भ
गवतः पूजार्हत्वं ॥ तथा ॥ जावीति ॥ जाविअपेभविष्यत् द्वादशीनि
मित्तकल्मानवेलाहतनंदप्रत्यानयनार्थभागमिष्यता भगवता यदात्मी
याधिष्ठातुर्वरुणस्य गृहपवित्रीकरणं तत् ॥ विज्ञायेव प्रतीचीप्रदेशे
प्रसन्नेसति ॥ तथा॥स्वेति ॥ स्वस्याः पालकः कुबेरस्तस्य यौ तनू
भवौ नलकूबरमणिपीवाख्यौ तनयौ तयोर्भविष्यंती या कृतार्थ
ता नारदशापजनितादृक्षजन्ममोचनेन कृतकृत्यता तां ॥ संस्मृत्येव
उदीचीदेशे प्रसन्नेसति ॥ किंच ॥ देवर्का सगर्भां दृष्ट्वा क्षित्यामपि
मह्यामपि सुरवर्त्मन्याकाशे तिष्ठतीत्येवं भूतो यस्तनुजो मंगलाख्य

स्तनयस्तस्य यन्नाम मंगलेति तद्वाच्यं यत्कल्याणं तस्य भावस्त
 ता तां गर्भगां कुर्वत्यां सत्यां ॥ नानाविधमंगलयुक्तायामितिया
 वत् ॥ तथा ॥ वनराजिषु वनपंक्तिषु ॥ नानेति ॥ अनेकविधवृक्ष
 कुसुमघनधवलमुकुलमिषेण सस्मितासु सतीषु ॥ स्मितस्य शुभ्र
 त्वं कविसमयसिद्धं ॥ तथा ॥ नदीषु ॥ नैजेति ॥ निजमेव नैजं
 स्वीयं यद्वंदं समूहस्तस्य परिवृढाप्रभुरूपा सर्वातिशायिसामर्थ्यव
 च्चेनातिश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ एवंविधा या जान्हवी गंगा तस्या यो जनकः
 पिता भगवान्पिण्यस्तस्य यज्जननं तेन हेतुभूतेन जातोय आनंद
 स्तेन कृत्वा स्वच्छासृतासु निर्मलजलासु सतीषु ॥ विष्णोर्जान्हवी
 पितृत्वं च तस्यास्तच्चरणनिसृतत्वाद्भोक्तृत्वं ॥ तथा ॥ जहदसमुदा
 येषु जलाशयसंगेषु ॥ चंचदिति ॥ चंचंतो ये चंचरीका भ्रमरास्तेषां
 चयेन समूहेनांचितानि तथा दीनाः दीना स्त्री मूषिकस्त्रियां ॥ वा
 च्यवदुर्गते गीते इति मेदिनीकोशात् गीता ये मीनाः स्वल्पमस्या
 स्तेषां संचारेण चलंति किंचित् चंचलानि जलसंबंधीनि सुप
 रिमलानि विमलानि च यानि कमलानि तेषां कुलैर्लब्धेषु
 रम्येषु सत्सु ॥ कमलविषये उल्लेखते ॥ तदिति ॥ तस्य भगव
 तो दर्शनायोन्मीलितैरुद्गाढितैर्नयनैरिव ॥ तथा ॥ समीरेषु वायुषु
 प्रवहत्सु सत्सु ॥ सोल्लेखं शैल्यसौगंध्यगुणवैशिष्ट्यबोधकं वायुविशे
 षणमाह ॥ सदेति ॥ सदा सर्वदा श्रीभगवानित्यर्थात् मत्सु ते रामा
 वतारे हनूमति इहावतारे भीमे चानुरक्तः सस्नेह इति विचार्येव सु
 स्पर्शसामोदेषु उत्तमस्पर्शानिनिर्हारिरुगंधयुक्तेषु ॥ अथच सुतानु
 रागदर्शनेन सुस्पर्शेषु सहर्षेषुच ॥ तथा ॥ ज्वलनज्वालाजालेषु प्रद
 क्षिणं यथा स्यात्तथा जवान् ज्वलत्सु सत्सु ॥ उल्लेखते ॥ गांडीवेति

गांडीवभृदर्जुनस्तस्य साहाय्येन खांडवाख्यो यो दावः दवदावौ व
 नारण्यवन्ही इत्यमरात् वनं तस्य यत् दहनं तद्वानेन कृत्वा यः सं
 तोषस्तं करिष्यतीति हेतोर्द्विजेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणाशां दक्षिणां
 दिशं लक्षितलक्षणया ब्राह्मणेभ्यो देयदानरूपाया या आशा तां प्र
 दर्शयत्स्विव ॥ अग्नयः प्रदक्षिणं न ज्वलंति किंतु यदा श्रीभगवा
 नर्जुनसाहाय्येन खांडवं दग्धुं दास्यति तदा संतोषेण जवञ्चो दक्षि
 णां दास्याम इति आशाजननं कुर्वत्स्विवेत्यर्थः ॥ तथा ॥ दृष्ट्यगोच
 रइत्यादि ॥ स्फुटं ॥ तद्गोचरो दृष्टिविषयः ॥ तथा ॥ उदन्वति समु
 द्रे मोदेन हर्षेण मंदं मंदं नदति गर्जति सति ॥ मोदे हेतुमुपेक्षते ॥
 शश्वदिति ॥ शश्वन्निरंतरमेतर्गतः समरमदेन संपामगर्वेण सगदो ग
 दायुधविशिष्टस्तद्रूपगदसहितो वा यो दैत्यः पंचजनाख्यस्तस्य क
 दनेन हननेन मधुदरं अगदं दैत्यरूपरोगनाशनेन नीरोगं तद्रदाया
 अपि दुःखदातृत्वात्तद्रहितं वा विधास्यति करिष्यति ततश्च मुदाह
 र्षेण ॥ तदिति ॥ तस्योदरस्य यदभिधानं तस्य य आदिमवर्णं उ
 कारस्तद्रहितो दशरब्दस्तस्य यो वाच्यः शंखस्तमपि पांचजन्यम
 पीतियावत् सद्रुपदात्वेनोत्तमोपायनत्वेन ग्रहीष्यतीति मनसि निधा
 येव ॥ तथा ॥ स्तनितस्य मेघगांजितस्य साहाय्येन देवदुंदुभिनिन
 देषु संचरत्सु सत्सु ॥ स्तनितसाहाय्ये हेतुमुपेक्षते ॥ निबिडोति ॥
 अत्रेवशब्दो योज्यः निशीथे तमउद्धते इत्यनेन तद्वेलायां निबिडां
 धकारकथनात् ॥ तथा ॥ दिवि आकाशे तोयासारासूययेव मेघ
 कृतबलवज्जलवर्षेणैर्प्ययेव ॥ दिविषदिति ॥ दिविषदं देवानां कैरुं
 क्ता याः पारिजातस्य कल्पवृक्षस्य संबंधिनां विकसतां पुष्पाणां स
 मूहस्य दृष्टयस्तासु प्रकर्षेण पतंतीषुसत्सु ॥ पुष्पाणांपुष्प्यदिति वि

शेषणेनामोदातिशयः सृच्यते ॥ तथा ॥ मुरनर्तकेषु रासोत्सवसमये
सम्यग्विधेयाया सेवा तां सूचयत्स्विवा ॥ यथेदानीं नृत्यादिकं विधी-
यते ऽस्माभिरेवमेव रासक्रीडासमारंभे सेवोपयोगितया क्रियमाणं
श्रीमतांङ्गीकर्तव्यमिति बोधयत्स्विवेत्यर्थः ॥ सुखं यथा स्यात्तथा
नृत्यत्सु सत्सु ॥ तथा ॥ स्वकीयतनयस्य बलरामस्य यत्पाक् प्रथमं
स्थितिस्थानं देवकीरूपं तद्विलोकयितुं समागतायां कंसभयाद्भसु
देवेन गोकुले स्थापितत्वात्सद्गोकुलस्था या तस्य श्रीकृष्णस्य सप-
त्नजननी रोहिण्याख्या तस्यामिवेत्युल्लेखा ॥ तन्नाम्ना रोहिणीत्ये-
वंरूपेण अग्निधेया वाच्या या शुभतारा शुभनक्षत्रं रोहिण्याख्यं
तस्यां समागतायां सत्यां ॥ रोहिणीनक्षत्रयुक्ते समये इत्यर्थः ॥ रो-
हिण्याः शुभत्वं तत्पतिना तारारमणेन तदादिस्वनाम्नो रोहिणीरमण-
इत्येवंरूपस्य धृतत्वाद्भगवज्जननीनामत्वाच्च बोध्यं ॥ तथा स्वीयवंश-
स्यावतंसः शिरोभूषणभूतः शंस्यः स्तुत्यो यः कंसारातिः श्रीकृष्णस्त-
स्य यः संभवः प्रादुर्भावस्तत्समयप्राप्तो यः सुपमासमूहः परमशोभासं-
घस्तत्संपदं सम्यक् द्रष्टुकामे सोमे चंद्रे तं श्रीकृष्णं संश्लेष्टुमालिङ्गि-
तुमिवेति लुप्तोलेखा ॥ कृतकरप्रसारे कृतकिरणप्रसारे ॥ अथच ॥
कृतहस्तप्रसारेसति ॥ एवंविधानेकसमयगुणसंपत्तिः श्रीमद्भागवता-
नुकूलवानुसंधेया ॥ १३ ॥

अनंतरं ॥ प० ॥ सांद्रांबुदप्रभममुं द्रचक्रकंजं
कौमोदकीधरमसौ वसुदेव आरात् ॥ वीक्ष्याऽल-
कप्रकरशोभिमुखं तदा द्राक्शोणाऽधरद्युतिसुपा-
टलितस्मितं तम् ॥ २३ ॥

हर्षोद्धर्षस्तक्लेशाधिः संप्लुतः सुखाऽब्धिवरे ॥ स्तु-
त्वा सखीकः प्राग्विप्रेभ्यो ऽदात्सुगोगणं मनसा
॥ २४ ॥

अनंतरमिति ॥ उत्तरान्वयि ॥ प्राग्भवीयसंस्कारोद्धोधनोद्देशेन शं-
खाद्यायुधविशिष्टचतुर्भुजादिमदाकृतिविशिष्टं श्रीभगवंतमेव प्रादु-
र्भूतं दृष्ट्वा आनंदसमुद्रे निमग्नो देवकीसहितो वसुदेवो देवं स्तुत्वा
ब्राह्मणेभ्यो मानसिकं गोदानं कृतवानित्याह ॥ सांद्रांबुदेव्यादिना
युग्मेन ॥ तं एतावत्कालपर्यंतं परोक्षं अमुं इदानीमपरोक्षं भगवंतं
आरात् समीपे वीक्ष्य तदा सुखरूपे अभिवरे समुद्रश्रेष्ठे संप्लुतः क-
तावगाहनः ॥ दुःखासंजिन्नसुखसमुद्रमग्नइत्यर्थः ॥ अतएव हर्षोद्-
र्षेणानंदातिशयेन ध्वस्ताः क्लेशाः शारीराः तत्सहिता आधयो मा-
नस्यो व्यथाश्च यस्यैवंभूतः सखीको देवकीसहितो वसुदेवो भगवं-
तं स्तुत्वा विप्रेभ्यः कारागारनिरुद्धत्वेन प्रत्यक्षतो गोदानासंभवात् म-
नसैव उत्तमं गवां गणं शीघ्रं अदात् ॥ अभिवरे संप्लुत इत्यनेन पुत्रजन-
नकालिकत्स्नानविधिः स्मृत्युक्तः संगृहीतः ॥ कीदृशममुं साद्रिति ॥ स्प-
ष्टं ॥ पुनः कीदृशं ॥ दरेत्यादि ॥ दरः शंखः ॥ कंजं पद्मं कौमोदकी-
गदा शेषं स्फुटं ॥ सायुधदर्शनेन क्रूरत्वशंकाव्यावृत्तये विशेषणं
तरमाह ॥ शोणेति ॥ शोणो रक्तवर्णो यो ऽधरस्तस्य द्युत्या अत्यंतं
पाटलितं संजातपाटलं पाटलं कृतं वा स्मितं यस्य तं ॥ एतेन प्रसादा-
तिशयो ध्वनितः ॥ पुनः कीदृशं ॥ अलकेति ॥ स्पष्टं ॥ प्रथमश्लोके
वसंततिलका द्वितीये गीतिरार्या दत्ता ॥ २३ ॥ २४ ॥

ततः परं बहुकार्यचिकीर्षुणा प्रभुणा ॥ प० ॥ अव

तारत्रयमुक्तं तस्मैनोचे प्रभुः प्रसंगवशात् ॥ माभू
द्वियोगदुःखस्मरणं कर्तुं तथैव रामकथाम् ॥ २५ ॥

ततइत्यादि ॥ इदमप्युत्तरान्वयि ॥ अथ त्वमेव पूर्वसर्गे ऽभूरित्या
दिना श्रीमद्भागवते पृथिगर्भोपेन्द्ररूपावतारद्वयं प्रकृतावतारश्चेति
त्रितयमुक्तं ॥ मध्यपातित्वासंगप्राप्तेऽपि रामावतारो नोक्त इति
तत्तात्पर्यं वर्णयति ॥ अवतारेति ॥ बहुकार्यचिकीर्षुणा प्रभुणा
तस्मै वसुदेवायावतारत्रयं पृथिगर्भोपेन्द्रश्रीकृष्णरूपं उक्तं परंतु
प्रसंगवशात् प्रभुः रामकथां वियोगदुःखस्मरणं माभूदिति हेतो
र्नोचे ॥ ननु भवतु तत्स्मरणं किं तेनेति चेत्तत्र हेतुमाह ॥ तथैवेति ॥
तथैव वियोगदुःखमेव कर्तुं ॥ अस्मिन्नप्यवतारे इदानीमेव गोकु
लगमनेन वियोगदुःखं देयमस्तीति वियोगदुःखस्मरणनिवृत्तये रा
मकथां नाकथयदित्यर्थः ॥ २५ ॥

प्रभुणा चान्यदेवमाज्ञप्तो वसुदेवः ॥ श्रीगोकुलसं
कुलमपि गोकुलमधुना सुनंदगोपगृहात् ॥ नय मा
मानय तनयां तदनामयमाविधेहि वसुदेव ॥ २६ ॥

प्रभुणेति ॥ कार्यभितिशेषः ॥ एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अन्यदपि
कार्यंप्रति वसुदेव आज्ञप्तः ॥ श्रीगोकुलेति ॥ अयि वसुदेव अधु
ना मां श्रीगोकुलसंकुलं श्रिया वस्त्राभरणपरिजनदिसंपत्त्या गो
कुलेन धेनुव्रजेन च संकुलं व्याप्तां ॥ एतेन मल्लालनपोषणचिंतां मा
कुर्वितिसूचितं ॥ एवंविधं गोकुलं नया ॥ सुष्ठु शोभनात् नंदगोपगृहात्
तनयां आनय तदनामयं तस्य नंदस्य अनामयं अनपत्यवदुः
खराहित्यं आविधेहि ॥ २६ ॥

ग० ॥ तदनु तदनुज्ञया दनुजकदनमुखसदननि
जनंदनवदनचंद्रस्यंदिमंद्रप्राकृतनोदंतामृतं द्रुतं
तत्र श्रोत्रपात्रे निधाय तत्तेजस्तिरस्कृतकृत्स्नसां
द्रतमतमसेव प्रतिहारनेत्रे ॥ त्रपिहिते तत्कृतस्वी
यानुकरणेऽर्थयेव तदीयपूर्वस्थित्यनुकूले कारागा
रद्वारे सति तत्सामयिकांतर्वत्तिहर्षद्वयं स्वयमयम
पि विश्रंखलः खलु शौरिस्तदा मुदा तद्गृहाद्वहिर्नि
रगात् ॥ १४ ॥

तदन्विति ॥ तदनु भगवदुक्त्यनंतरं तदनुज्ञया तस्य भगवतोऽनुज्ञया
शौरिर्वसुदेवस्तदा खलु तदैव मुदा हर्षेण तद्गृहात्कारागाराद्वहिर्नि
रगादित्यन्वयः ॥ कीदृशः ॥ तत्सामयिकांतर्वत्तिहर्षद्वयं जन्मसमय
प्राप्तत्वांतःकरणसंबन्धिहर्षद्वयं स्वयमपि विश्रंखलः श्रंखलारहितः ॥
हर्षपक्षेऽप्रतिबंधः ॥ जन्मसमयसंजातो हर्षोऽयथा निरर्गलस्तथा
स्वयमपि निरर्गल इत्यर्थः ॥ किंरुत्वा ॥ दनुजेति ॥ दनुजकदनो
दानवनाशकः मुखसदनं परमानंदगृहं एवंविधोऽयोनिरजनंदनोनि
जतनयस्तस्य यद्वदनं स एव चंद्रस्तस्मात्स्यंदिनं प्रसृतं मंद्रं गंभीरं
यत्प्राकृतनोदंतरूपं अवतारत्रयकथारूपं अमृतं तत् द्रुतं शीघ्रं तत्र
श्रोत्रपात्रे निधाय ॥ तत्र कारागृह इति वा ॥ श्रीभगवदुक्तं सादरं
श्रुत्वैत्यर्थः ॥ वार्त्ता प्रवृत्तिवृत्तांत उदंतः स्यादित्यमरः ॥ कस्मिन्स
ति ॥ तदिति ॥ तस्य भगवतोऽयत्तेजस्तेन निरस्कृतं कृत्स्नं संपूर्णं
सांद्रतमं निविडतमं यत्तमस्तेनेवेत्युल्लेखः ॥ अत्र समये प्रतीहारनेत्रे
द्वारपालनेत्रेऽपिहिते आच्छादिते सति ॥ प्रतीहारनेत्रपिधानं न निद्रया

किंतु श्रीभगवत्तेजस्तिरस्कृतनानवकाशेन कारागृहतमसैवेत्यर्थः॥
तथा॥कारागारद्वारोऽतदिदितानिर्नैत्रैः कृतं यन्मीलनेन स्वीयानुकरणं
तत्पयुक्तेर्ष्ययेवेत्युपेक्षा ॥तदीयेति॥तदीयाप्रतीहारनेत्रसंबंधिनीया
पूर्वस्थितिरुद्धाटनरूपा तस्या अनुकुलेसति॥पिधानस्य मुख्यस्वधर्म
त्वेन तस्य च प्रतीहारनेत्रैरनुकृतत्वेन तदीर्घयोद्धाटनरूपतत्पूर्व
स्थितिमंगीकुर्वन्सु उद्धाटितेषु सत्स्वित्यर्थः ॥ १४ ॥

प० ॥ जनकानुजवात्सल्यान्महीधराहिः फणातप
त्रेण ॥ प्रभुशिथुनाढ्यं द्रष्टुं वारिदवृष्टिं निवारयि
तुमागात् ॥ २७ ॥

शेषोऽन्वगाद्वारिनिवारयन्फणैरिति श्रीमद्भगवतोक्तं शेषानुगमन
मुपेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ जनकेति ॥ महीधराहिःशेषः जनकानु
जवात्सल्यात् बलरामस्यशेषावतारत्वात्तज्जनकोवसुदेवः अनुजः
श्रीकृष्णः तयोर्वात्सल्यात्मेहादिवेति लुप्तोपेक्षा ॥ फणातपत्रेण
वारिदवृष्टिं मेघवृष्टिं निवारयितुं ॥ तथा॥वस्तुतः प्रभोर्भगवतः शि
थुनाढ्यं च द्रष्टुमागात् ॥ २७ ॥

ग० ॥ ततः पयः पूरपंकिलतया आश्चर्यचयांचित
तपश्चर्या प्रदर्शयंतीं वरणस्रजमिवावर्त्तशतमा
लां विभ्रतीं तां कालिदीं किलानकदुंदुभिः शनैः
शनैराजगाम ॥ १५ ॥

ततइति ॥ ततः किलानकदुंदुभिर्वसुदेवः शनैः शनैः कालिदीं य
मुनामाजगामेत्यन्वयः ॥ कीदृशी कालिदीं ॥ पयःपूरपंकिलतया

पयःपूरणोदकपूरण या पंकिलता कर्दमयुक्तता तया कृत्वा आ
श्चर्यचयेनापि कर्त्रा अंचिता पूजिता परमाश्चर्यकर्त्रीति यावत् ॥
एवंविधा या तपश्चर्या श्रीभगवत्प्राप्त्यर्थं स्वीयंतपआचरणं तां प्र
दर्शयंतीमिव स्थितामिति लुप्तोपेक्षा ॥ निश्चलतया स्थित्वा तपः
करणे जलरेणुसंपर्कवशात् शरीरे पंकिलत्वं भवतीति प्रसिद्धं ॥
तथा ॥ वरणस्रजमिव वरणार्था या स्रग्माला तामिवावर्त्तशतमा
लां स्यादावर्तीं भ्रमां भ्रम इत्यमरादंभ्रमाणं यच्छतं तस्य
या माला परंपरा तां विभ्रतीं धारयंती ॥ अभ्यस्तत्वानुमभावः ॥
॥ १५ ॥

प० ॥ पत्युः पादयुगं तत् द्रष्टुं स्प्रष्टुं सखीनिदान
तया ॥ प्रोन्नतपूरा यद्यपि सरला विरला च सत्सु
षा ल्यभवत् ॥ २८ ॥

पत्युरिति ॥ पत्युः श्रीकृष्णस्य तत् प्रसिद्धं पादयुगं सखीनिदानत
या सख्यागंगायानिदानतया उत्पत्तिकारणत्वेनेव द्रष्टुं तथा स्प्रष्टुं
यद्यपि प्रोन्नतपूरा तथापि हि यतः सत्सुषा अतः सरला अकुटि
ला विरला विभागवती चाभवत् ॥ लोकेपि काचित्सती पतिपाद
दर्शनस्पर्शनेच्छया सहर्षमये प्रवृत्तापि श्वशुरं दृष्ट्वा लज्जावशान्नि
वृत्ता भवति तद्वदियमपीत्यर्थः ॥ २८ ॥

शमनभगिन्यतिनमनं दृष्ट्वा तज्जीवनं तदा शौ
रिः ॥ तत्सुषमां परिमातुं प्रविवेशाशु लुपेति तन
येन ॥ २९ ॥

शमनेति ॥ तदा श्रीयमुनाप्रवाहस्वर्वाभावसमये शौरिर्वसुदेवः शमनभगिन्यतिनमनं शमनोयमराज्यमइत्यमरात् शमनस्य यमस्य या भगिनी यमुना तस्या अतिनमनमतिप्रव्हीभावास्तदृष्ट्वा इयं भाविनी स्तुषेति हेतोस्तत्सुषमां बहिरतिप्रव्हीभावादिजनितां परमशोभां परिमातुं इयं अंतःशुद्धभावात्स्विता नवेति निश्चयपूर्वकं ज्ञातुं तनयेन सह तज्जीवनं तस्या यमुनाया जीवनमुदकं अथच जीवनोपलक्षितं लदयं आशु प्रविवेश ॥ अयंभावः ॥ हिंसेष्वतिनमनमवश्यं हिंसाजनकं मृगयादिवेलायां चित्रमृगधनुरादौ प्रसिद्धतरं ॥ अत्रच शमनभगिनीपदेन लोके प्रायशः सहोदरयोरेकस्वभावत्वदर्शनेन यमुनायां हिंसस्वभावत्वसंभावनया एतस्या अतिनमनं किमर्थमिति भाविस्तुषात्वादेतस्या अवश्यमेव लदयं ज्ञातव्यमित्यभिप्रायवान्वसुदेवस्तस्या जीवनोपलक्षितं लदयं परीक्षितुमिव निजतनयेन साकं प्रविवेशेति ॥ २९ ॥

ग० ॥ अथक्रमेण प्रथमदर्शनपादस्पर्शननमस्करणायेवैतत्तनयस्येवास्यापि पदपद्ममकरंदायमाना मत्सखी काचिद्वर्तते किमित्यपि समालोकयितुमिव जानुयुगावलंबिन्या विकर्त्तनतनयतरंगिण्याः प्रतीरमुत्तीर्य धैर्यधरः शौरिः प्रसुप्तप्रजे श्रीमद्भोक्कुले प्रयत्नात्सन्दनः सानंदं नंदसदनमविंदत ॥ १६ ॥

अथेति ॥ अथ श्रीयमुनाप्रवाहप्रवेशानंतरं ॥ सनंदनः सपुत्रः शौ

रिः वसुदेवः अतएव धैर्यधरः सन् प्रसुप्तप्रजे श्रीमद्भोक्कुले प्रयत्नादायासात् ॥ निशीथसमये परगृहस्य दुष्प्रवेशत्वात् ॥ नंदसदनं प्रति सानंदं यथास्यात्तथा अविंदत प्रविष्टोभूत् ॥ यद्वा ॥ अप्रयत्नादितिच्छेदः ॥ यतः प्रसुप्तप्रजं गोकुलं स्वयं च शौरिर्धैर्यधरः अतएव प्रयत्नराहित्येन प्रविष्टोभूदित्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ विकर्त्तनेत्यादि ॥ स्फुटं ॥ कीदृश्याः ॥ जान्विति ॥ जानुयुगावलंबनविषये उल्लेखते ॥ क्रमेणेत्यादि ॥ प्रथमदर्शने पादस्पर्शपूर्वकं नमस्कारं कर्तुमिवेत्यर्थः ॥ पुनरुपेक्षते ॥ एतदित्यादि ॥ एतच्छब्देन वसुदेवः ॥ वसुदेवस्तस्य भगवत्श्रवणार्थादेव यथा मत्सखी गंगा वर्त्तते तथैवैतज्जन्मनिदानभूतस्यास्यापि चरणे काचिदन्या मत्सखी वर्त्तते किमिति प्रत्यक्षमीक्षितुमिव चेत्यर्थः ॥ १६ ॥

प० ॥ तदा सुकशिपूत्तमे स तु मुदा निधायानंदेत्यजामजनकोपि तं शयितनंदपत्न्या गृहे ॥ पुनः प्रतिययौ तटं विटपिसंघसंसेवितं तथैवामिहिरात्मजां समवतीर्य गेहं द्रुतं ॥ ३० ॥

तदेति ॥ तदा तु प्रवेशकालएवेत्यर्थः ॥ स वसुदेवः शयितनंदपत्न्याः निद्रितयशोदायाः गृहे स्तितिगृहे सुकशिपूत्तमे शोभनैः कशिपुभिः कशिपुर्भक्ताच्छादनयोरेकोक्त्या पृथक्तयोः पुंसीति मेदिनीकोशात् आच्छादनवैभक्त्येः ॥ तथैवैतत्तमे मुदा हर्षेण तं श्रीकृष्णं निधाय स्वयमजनकः सन्नपि अजांमायां आदेदे गृहीतवान् ॥ अपिशब्दस्वारस्यं तु स्वयं अस्य भगवतो वासुदेवस्य जनकः सन्नपि जनिनं तं विहाय अजनितां मायां गृहीतवानिति ॥ पुनरित्यादि ॥ पुनः

प्रतिनिवृत्त्य विटपिनां वृक्षाणां संघेन संसेवितत्वाद्वात्रावतिभयं
करमपि तटं तथैव यथापूर्वं निर्भयमेव ययौ ॥ तथा मिहिराल्मजां
यमुनां तथैव यथापूर्वं समवतीर्य द्रुतंगेहंययौ ॥ द्रुतमित्यनेन इदं वृत्तं
कश्चन मा वेत्त्विति तस्याऽभिप्रायः सूचितः ॥ पृथ्वीवृत्तं ॥ जसौ
जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुरिति तल्लक्षणात् ॥ ३० ॥

ग० ॥ ततः परं पूर्वमबंधनेपि तनयासान्निध्येन
तथाभूते वसुदेवे तेन दूयमानमानसेव सा कन्या
ऽरोदीत् ॥ १७ ॥

तत इति ॥ काराग्रहप्रवेशानंतरं वसुदेवे पूर्वं श्रीभगवत्सान्निध्यवेला
यां अबंधनेपि बंधनरहिते सत्यपि ॥ अथवा ॥ अस्य भगवतो बं
धनं प्रेमबंधो यस्य तथाविधे सत्यपि तनयासान्निध्येन तनयाया
मायायाः मम सान्निध्येनेवेति लुप्ताहेतूत्वेक्षा ॥ तनयस्य भगवतः अ
सान्निध्येनेति वा ॥ तथाभूते सति बद्धे सति ॥ तस्या बंधनैकस्व
भावत्वात् ॥ तेन बंधनेन कृत्वा दूयमानं मानसमंतःकरणं यस्याः
सेवेति हेतूत्वेक्षा ॥ सा कन्या अरोदीत् रोदिति स्मा ॥ श्रीभगवत्सान्निध्ये
वसुदेवस्य बंधो नाभूत् ॥ भगवदाज्ञयैवेतद्ब्रह्मप्राप्ताया मम सान्निध्ये
न पुनर्बंधोऽस्याभूदिति स्वेदेनैव साऽरोदीदित्यर्थः ॥ अत्र बंधपदेन
संसारबंधो निगडबंधश्चेत्युभयं विवक्षितं ॥ १७ ॥

प० ॥ रोदनरवमवकर्ण्य प्रतिहारः प्राविशन्मही
शगृहम् ॥ कंसमकथयत्सोऽप्यथ शर्वाख्यामावह
न् ययौ प्रथमाम् ॥ ३१ ॥

तादृक्कन्यारोदनश्च निश्चयणानंतरं प्रतीहारेण प्रसूतिवृत्तांतं प्रति बो
धितः कंसः सरोपः सन् सुतिकाग्रहमगादित्याह ॥ रोदनेति ॥ पूर्वा
र्ययोजना स्फुटा ॥ कंसमकथयच्च ॥ अथ सोपि कंसोपि प्रथमां
मन्युर्मेनुर्मीहिनस इत्याद्येकादशरुद्रनाममध्ये प्रथमोपात्तां शर्वस्य
रुद्रस्याख्यां मन्युरूपां अर्थतः आवहत् ॥ मन्युर्देव्ये कतौ कुधीत्य
मरात् क्रोधं धारयन्नित्यर्थः ॥ एवंविधः सन् ययौ ॥ ३१ ॥

ग० ॥ तदनु स दनुजमनुजो जवादनुजाशयद्वया
पिशितं श्येन इवैनः कर्तुं कन्यां धन्यां समाच
कर्ष ॥ १८ ॥

तदन्विति ॥ तदनु आगमनानंतरं स दनुजमनुजोदानवमानुषः कं
सः श्येनः पक्षिविशेषः पिशितमिव पिशितं तरसं मांसमित्यारम्भा
समिव जवाद्देगादनुजाशयद्वयात् पंचशाखः शयः पाणिरित्यमरा
त् स्वकनीयस्या देवक्या हस्तद्वयात् धन्यां भगवच्छक्तित्वेन परम
भागवतीं कन्यां अतएवैनः कलुषं रजिनैर्नोघमंहोदुरितदुष्कृतमि
त्यमरात् पापं कर्तुं समाचकर्ष ॥ समिति पदेन इमां चरमां प्रजां
देहीत्यादिदेवकीप्रार्थितमवगणय्याप्याकर्षितवानिति सूचितं ॥ १८ ॥

प० ॥ खलः शिलातले स तां सतां विघातकः कि
ल व्यपोथयत्सुकन्यकां क्रुधा कृतांतकर्मरुत् ॥ त
दा वियत्यये गता ऽब्रवीद्भिषिता ऽऽयुधैरिषुर्व
पुर्विनाशकस्तवापि जन्मितां गतः ॥ ३२ ॥

अनंतरं कंसेन शिलातले पोथिता सा ऽऽकाशं गत्वा मया हृतया

किं त्वदीयः शत्रुः कापि जातो वर्तत इत्युक्तवतीत्याह॥खलइति॥सः
तामितिच्छेदः॥जन्मितां जन्म गतः प्राप्तः॥व्यपोथयन् अघातपूर्वक
माक्षिप्तवाना॥शेषं स्पष्टं॥जरौ जरौ जगाविदं वदति पंचचामर
मिति तल्लक्षणपंचचामरं वृत्तं ॥ ३२ ॥

ग० ॥ ततो मद्भुजसंख्याप्रपूरको मन्मातृगर्भस्त्वां
मद्दशां प्रापयिष्यतीत्येवमिव सूचयंत्या व्योमव
र्त्मन्यष्टभुजावलंबिन्या देव्या दिव्यां वाणीमिथमु
त्थितामथाऽवकर्ण्य तौ दंपती क्षमावंतौ क्षमात
लमालंब्य पक्ष्मलीकृतक्षमोमंक्षु क्षमापयंस्तक्ष
णं दुष्टतया सह स्वल्दुहागृहाद्वैरमिव स्वैरं कारागृ
हादेव्या देवक्या सह वसुदेवमपि स निःसारया
मास ॥ १९ ॥

ततइति ॥ ततः पक्ष्मलीकृता विस्तारिता क्षमा क्षान्तिर्येन स तथा
भूतस्तः कंसः मंक्षु शीघ्रं॥मंक्षु द्राक् सपदि द्रुते इत्यमरः ॥ क्षमा
वंतौ तौ दंपती देवकीवसुदेवौ कर्मभूतौ क्षमामवलंब्य साष्टांगं प्र
णम्येत्यर्थः ॥ क्षमापयन् मयि क्षमां कुरुतमिति प्रार्थयन्नित्यर्थः॥
तत्क्षणं तस्मिन्क्षणे स्वल्दुहागृहात् दुष्टतया सह वैरमिव ॥ स्वल्द
दयाद्दुष्टत्वं वैरं च यथा निःसारयामास तथेत्यर्थः ॥ स्वैरमित्या
दि ॥ अर्थयोजने स्पष्टे ॥ किकृत्वा ॥ मद्भुजेत्यादि ॥ मम येभुजा
स्तेषां या संख्या अष्टत्वंसंख्या तत्पूरकोयो मन्मातृगर्भः ॥ अष्टमो
देवकीगर्भइत्यर्थः ॥ मद्दशां इदानीं भवद्दत्तां मदीयामवस्थामुच्चप्र

देशात्यातनपूर्वकं मारणमिति यावत् ॥ प्रापयिष्यतीत्येवं सूचयंत्या
इव अष्टभुजाऽवलंबिन्याः देव्याः सकाशाद्योमवर्त्मनि उत्थितां
इत्थं तव शत्रुजातिइति प्रकारेण ॥ मंगलाऽन्तरारंजप्रश्रकात्कर्ण्येष्व
थो अथेत्यमरात् अथशब्दः कात्कर्ण्ये ॥ कृत्स्नां वाणीमवकर्ण्य श्रु
त्वा ॥ १९ ॥

प० ॥ अन्वेषितुं दुष्टतया निलीनं द्वेषं स वै तन्मु
खल्दुहासु ॥ समाह्वयन्मंत्रावदां विनिंघानाज्ञा
पयामास सतां विघाते ॥ ३३ ॥

अन्वेषितुमिति ॥ सः कंसः मंत्रविदां मध्ये विनिंघान् मंत्रिणः स
माह्वयत् सतां विघाते विषये आज्ञापयामास चेत्यन्वयः ॥ मंत्रि
समाह्वानविषये कारणमुद्येक्षते ॥ अन्वेषितुमित्यादिपूर्वार्द्धेन ॥ दे
वीवाक्श्रवणानंतरं दुष्टतया सह निलीनं द्वेषं तन्मुखल्दुहासु ते
षां मंत्रिणां मुखगुहासु भाषणद्वारा तदनुकूपतया ल्दुहासु च
अन्वेष्टुं शोधयितुमिवेति लुप्तोद्येक्षा ॥ भाषणानुसूतया हि ल्दद
यं ज्ञायतइति प्रसिद्धं ॥ पूर्व देव्या वाचं श्रुत्वा स्वमनसोनिःसा
रितं द्वेषं दुष्टतां च पुनर्दुष्टमंत्रिषु शोधयितुमिवेत्यर्थः॥उपजाति
वृत्तं ॥ ३३ ॥

तं ते चैवमब्रुवन् ॥ प० ॥ लेख्यां वै पत्रघटितां वा
हिनीं वीक्ष्य बालकः ॥ नो विभेत्यपि तां क्षिप्रं
नाशयिष्यामहे वयं ॥ ३४ ॥

तमिति॥तं कंसं ते मंत्रिणः॥लेख्यामिति॥आयामिति शेषः॥यां लेख्यां ले
खनाहीं अथच लेखेभ्यो देवेभ्यो हितां पत्रघटितां पत्रे लेखनाथा

रभूते चित्रपटे इति यावत् ॥ घटितां संबद्धां अथच पत्रं बाहनप
क्षयोरित्यमरात्पत्रैर्वाहनैर्गजाश्वादिभिर्घटितां युक्तां बाहिर्नी से
नां वीक्ष्य बालकोपि नो विभेति तां देवसेनामपि वयं क्षिप्रं नाश
यिष्यामहे ॥ वै निश्चये ॥ चित्रलिखितसेनावलोकनेनेव यदबलो
कनेन बालकोपि न विभेति किमु वयमितिभावः ॥ ३४ ॥

ततसैस्तथा कृते सति ॥ ५० ॥ देवास्तेदेवकत्वं वै
प्राप्ताः कंसेन कंसिताः ॥ सुनासीरोऽप्यनासीरोऽभू
कुनासीरभीतितः ॥ ३५ ॥

ततइति ॥ कव्युक्तिरियं ॥ ततोमंत्रणानंतरं तैः कंसानुर्गैर्देवैस्तथा
मंत्रणानुरूपे कृते प्रारब्धे सति ॥ देवाइति ॥ ते देवाः कंसेन कंसि
ताः शांसिताः संतः ॥ कसिगतिशासनयोरित्यदादौर्णजंतस्यनिष्ठां
तं ॥ वै निश्चयेन देवकत्वं अल्पदेवत्वं कुत्सितदेवत्वं वा ॥ अल्पे कु
त्सिते वा कः ॥ अथवा देवप्रतिकृतित्वं ॥ देवप्रतिमावदव्यापारत्वं
मित्यर्थः ॥ इवे प्रतिकृताविति क्व ॥ तत् प्राप्ताः ॥ तथा सुनासी
रोपि सुष्ठु नासीरं सेनामुखंतुनासीरमित्यभिधानात् सेनामुखं य
स्येति सुनासीरं इदोपि कुनासीरभीतितः कुत्सितं आसुरत्वान्नासी
रं यस्य तस्मात्कंसाद्या भीतिस्तस्याइति ततो हेतोः अनासीरः से
नामुखरहितः अभूत् ॥ कंसभयेन सर्वदेवसेनायाः पलायितत्वादि
ति भावः ॥ सुनासीरः कुनासीरभीतितोनासीरइति चित्रं ॥ ३५ ॥

श्रीमन्मंददत्तद्वज्रफुल्लकरणश्रीभास्वदग्रेसरः श्रीम
न्माहमनोरथोदधिवरप्रोह्लासकश्चंद्रमाः ॥ श्रीगो

पीजनवृंदकेकिनिचयश्रीमत्सुमेधागमः श्रीगोव
र्द्धनधारकः किल मुदा प्रादुर्बभूव ब्रजे ॥ ३६ ॥

एतावता मथुरावृत्तं संवर्ण्येदानीं गोकुलस्थं तत्पस्तोतुं प्रथमं गोकु
ले नंदगृहे श्रीभगवत्प्रादुर्भावमाह ॥ श्रीमदिति ॥ योजना स्फुटा ॥
श्रीमदिति ॥ श्रीमन्मंददत्तद्वज्रफुल्लकरणे ॥ अत्रफुल्लेतिभावप्रधानो
निर्देशः ॥ फुल्लत्वकरणेइत्यर्थः ॥ श्रीभास्वदग्रेसरः प्रसिद्धद्वादशासू
र्यापेक्षया श्रेष्ठः ॥ एतेन यस्य भासा सर्वमिदं विभातीतिश्रुतेः सर्व
तेजोऽवभासकत्वेनोदयास्तोपरागादिराहित्येन च प्रसिद्धसूर्यापेक्ष
या वैलक्षण्यं ध्वन्यते ॥ उदधिवर इत्यत्र वरपदेन वृद्धिज्हासाय
नेकविधदोषराहित्येन प्रसिद्धसमुद्रवैलक्षण्यं श्रीमत्सुमेधागम इत्य
नेन सर्वदा रसपूर्णत्वेन वर्षाकालानपेक्षत्वेन वातायुपघातराहि
त्येन च प्रसिद्धमेधापेक्षया वैलक्षण्यं च ध्वन्यते ॥ श्रीगोवर्द्धनधा
रक इत्यनेन निःसाधनभक्तक्षकत्वेन पूर्णपुरुषोत्तमत्वमस्य बोधितं
प्रादुर्बभूवत्येनेन लौकिककर्माद्यपेक्षाऽन्यसाधारणजन्मराहित्यं ध्व
नितं ॥ ब्रजाधिकरणकः प्रादुर्भाव इत्यनेन सर्वदा तत्र स्थितावपि
विशेषणत्रयोपात्तप्रयोजनसित्थ्यर्थं लौकिकदर्शनयोग्यरूपेण प्र
कटोऽभूदिति ध्वनितं ॥ शार्दूलविक्रीतं वृत्तं ॥ ३६ ॥

ग० ॥ अथो आत्मसंभवसंभवश्रवणसंभूताऽऽ
ल्हादभरभरितांतःकरण आत्मकुलाभरणमतिंसं
मोदेक्षणजवारिणा सह यामुनेन तेन विहितस्ना
नः स्थूललक्ष्यलक्षधुरीणान्वेषणे लक्ष्मीभूत आहू
तैः पुरुहूतपुरोहितप्रभावैर्महानुभावैर्विप्रैः क्षिप्रं

कृतस्वस्ययनादिकृत्यस्तेभ्यस्तदा मुदा दानानि दा

तुं नंदः समुद्युक्तो बभूव ॥ २० ॥

अथोइति ॥ भगवत्याहुर्भावनान्तरं ॥ आत्मसंभवेति ॥ आत्मसंभवः पुत्रस्तस्य यः संभव उत्पत्तिरित्यादि स्फुटं ॥ आत्मसंभवपदेन स्वी यापिमचरित्रनिर्वाहाय भगवतस्तादृशप्रेरणवशादात्मनः सकाशा देवाऽयमुत्पन्न इति नंदस्य बुद्धिरुत्पन्नेति सूचितं ॥ आलहादेत्या दिना अंतःकरणप्रतीत्याऽपिममैवायं पुत्र इति निश्चितवानिति सूचि तं ॥ इदं च नंदस्वात्मजउत्पन्नइत्यादिश्लोकमुबोधिन्यां स्पष्टं ॥ आत्मकुलेति ॥ आत्मनः स्वस्य यत्कुलं तस्याऽऽभरणं भूषणभूतः ॥ आभरणशब्दस्याऽजहल्लिग्वं ॥ संमोदः पुत्रजननप्रयुक्तानंदस्तेन कृत्वा यदीक्षणजं वारि नेत्रजन्यानंदाश्रुदकं तेन सह यामुनेन य मुनासंबंधिना तेन वारिणा विहितस्नानः कृतपुत्रजनननिमित्तस्नानः ॥ स्थूलेति ॥ स्युर्वदान्यः स्थूललक्ष्यदानशौंडा बहुप्रदेइत्यमरा त् स्थूललक्ष्याणां दानशौंडानां यल्लक्षं शतगुणितं सहस्रं ॥ अनं ता दानशौंडा इत्यर्थः ॥ तस्मिन् योधुरीणो धुरंधरस्तस्यान्वेषणे शोधने सति यो लक्ष्मीभूतः लक्ष्यमिव संपद्यमानः ॥ दानशौंडाद्य गण्यइत्यर्थः ॥ आहूतैरित्यादि ॥ अर्थयोजने स्फुटे ॥ पुरुहूतेति ॥ पुरुहूत इंद्रस्तस्य पुरोहितोबृहस्पतिस्तद्वत् प्रजावो येषतिः ॥ २० ॥

प० ॥ सप्तदिनान्यथ सोऽद्रिं धर्तेति स्नेहतस्वकु लरत्नम् ॥ तत्सूचनाय नंदः सप्त तिलाद्रीन् सरल कान् प्रादात् ॥ ३७ ॥

अथ नंदः पुत्रप्रादुर्भावनिमित्तं सप्ततिलाद्रीन् रत्नसहितान् ब्राह्म

णेभ्योदत्तवांस्तदेवोत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ सप्तेति ॥ अथ स्वकुलरत्नं सः तनयः अये स्नेहतः वर्षावातादितगोकुलरक्षणविषयप्रेम्णा सप्तदिनान्यद्रिं गोवर्धनं धर्ताधरिष्यति इत्येतत्सूचनायायद्वा ॥ अद्रि धर्ता इति हेतोर्त्यः स्नेहो भगवद्विषयो नंदनिष्ठस्तस्मादिति ततः ॥ तत्सूचनाय सरलकान् सप्ततिलाद्रीन् प्रादात् ॥ अप्रे गोकुलरक्षणार्थं स्नेहपूर्वकं ध्रियमाणपदार्थस्याद्रित्वसूचनाय तिलाद्रयोदत्ताः ॥ धार णस्य सप्तदिनपर्यंतत्सूचनाय देयानामद्रीणां सप्तत्वं ॥ धारकस्य स्वकुलरत्नत्वसूचनाय देयेष्वद्रिषु सरलत्वमिति भावः ॥ गीतिरार्या र्त्तं ॥ ३७ ॥

सुवर्णानां कुलस्त्रीणामंबराणि हरिष्यति ॥ तच्छां त्यै तान्यदानंदो ज्ञात्वा किं हरिरादृतः ॥ ३८ ॥

अथ ब्राह्मणेभ्योनानाविधानि वस्त्राणि सुवर्णं च दत्तवांस्तदेवोत्प्रे क्षापूर्वकमाह ॥ सुवर्णानामिति ॥ हरिः अन्वर्थनामा ॥ वर्णो द्वि जादौ शुद्धादौ स्तुतौ वर्णं तु चाक्षरइत्यमरात् शोभनोवर्णः स्तुतिः शारीरोगौरत्वादिगुणो वा यासां तासां सुवर्णानां कुलस्त्रीणां अं बराणि हरिष्यतीति ज्ञात्वा नंदः आदृतः सन् तच्छांत्यै किं तान्यदा दिति योजना ॥ तच्छांत्यै तस्य हरणजन्यदोषस्य शांत्यै ॥ तानि सुवर्णवस्त्राणि ॥ ३८ ॥

यदेकगोदानविधानतः पुरा बलिः कुदातत्यगमत् प्रसिद्धताम् ॥ अहं तु कृत्वा बहुशस्तदेव वै मुदाट् तां संप्रथयामि भूतले ॥ ३९ ॥

नंदकर्तृकगोदानमुत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ यदित्यादियुग्मेन ॥ यथ

स्मात्कारणाद्वातुशिरोमणिरपि बलिः पुरा ॥ एकेति ॥ एकंच त
द्वोदानं च स्वर्गेषुपशुवाग्बज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजलइत्यमरात् भूदानं
श्लेषेण धेनुदानं तस्य विधानतः करणात् ॥ कुदातेति ॥ कोः गो
त्रा कुः पृथिवी पृथ्वीत्यमरात् पृथ्व्याः दातेति ॥ श्लेषेणकुत्सित
दातेति ॥ प्रसिद्धतां प्रसिद्धिमगमत् तत्तस्मादहं तु बहुशस्तदेव गो
दानमेव कृत्वा भूतले सुदातृतां उत्तमदातृत्वं सम्यक् प्रथयामि प्र
ख्यापयामि ॥ प्रथप्रख्याने ॥ वंशस्थं वृत्तं ॥ जतौतु वंशस्थमुदीरि
तं जरौ इति तल्लक्षणात् ॥ ३९ ॥

इतीव विप्रवर्येभ्यो गोपवर्यः समुत्सुकः ॥ गोध
नानि धनं प्रादात्सूतादिभ्यश्च यत्नतः ॥ ४० ॥

इतीवेति स्पष्टं ॥ गोपवर्योऽनंदः ॥ ४० ॥

चंदनजलसंसिक्तं ध्वजकदलीतोरणादिभिर्युक्त
म् ॥ गोकुलमथ ते गोपाश्चकुर्नंदात्मजोदयाऽऽह
ष्टाः ॥ ४१ ॥

अथ गोपा गोकुलं चंदनरससेचनादिना ऽलंचक्रुरित्याह ॥ चंदने
ति ॥ योजना स्पष्टा ॥ नंदेति ॥ नंदात्मजस्योदयेन आहृष्टा अ
तिशयितहर्षयुक्ताः संतः ॥ ४१ ॥

सस्नेहान्वै कर्ता पीतपटप्रोच्छनादिना रुग्णः ॥ इति
गोवृषवत्सतरांस्तैलहरिद्रासुरुषितांश्चक्रुः ॥ ४२ ॥

अथ गोपा गोवृषवत्सतरांस्तैलहरिद्रादिभिरलंचक्रुस्तदुल्लेखापूर्वक
माह ॥ सस्नेहानिति ॥ गोपाइति शेषः ॥ तैलहरिद्राभिः सुरुषि

तान् लिप्तान् ॥ शेषं स्फुटं ॥ भगवान् पीतपटेनांगमार्जनपूर्वकं स
स्नेहान्मेमयुक्तांस्तान्करिष्यतीति हेतोः प्रथममेव तान् तैलहरिद्रादि
लेपेन गोपाः संभावयांचक्रुरितिभावः ॥ सस्नेहानित्यत्र स्नेहपदे
श्लेषेण प्रेमतैलयोरभेदाध्यवसायो बोध्यः ॥ ४२ ॥

ग० ॥ अथ नंदनंदनजननाकर्णनजातानंदसं
दोहशवलमानसाः सकलतद्देशवासिनः किल
वभूवुः ॥ सर्वाः सरूपा अपि निरुपमरूपाश्च श्रु
तिरूपा गोप्यः स्नेहाकूपारप्लवनव्यापारपरवशांतः
करणाः स्वर्णमणिगणभूषणदुकूलांजनप्रभृतिभू
षितविग्रहा गृहात्परिगृहीतमांगल्यसाहित्याः प्र
त्याहिततद्दर्शनाभिलाषा भाषामंगलप्रबंधं गायं
त्यः सानंदं नंदसदनमभिससुः ॥ २१ ॥

अथेत्यादि ॥ अथ सकलास्तद्देशवासिनो ब्रजवासिनः ॥ नंदेति ॥
नंदंति जनाअनेनेति नंद इतिव्युत्पत्त्या स्वयमानंदजनकः ॥ अक
र्तरि च कारके संज्ञायामिति घञ् ॥ तस्यापि यो नंदनः नंदयतीति
नंदनः आनंदजनकः पुत्रस्तस्य यजननं तस्याकर्णनेन श्रवणेन
जातोय आनंदसंदोहः अगणितानंदइत्यर्थः ॥ तेन शवलानि व्या
प्तानि मानसानि येषां ते तथाविधाः वभूवुः किल ॥ सरूपाइति ॥
समानं परस्परेण तुल्यं रूपं यासांता अपि निरुपमं रूपं यासां ता
निरुपमरूपा इति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु रूपेण सौंदर्येण स
हिता इति ॥ अलौकिकरूपत्वेन तुल्यत्वेऽपिलौकिकोपमाराहि
त्यान्निरुपमत्वमिति वा ॥ अलौकिकत्वमेवाह ॥ श्रुतिरूपाइ

ति ॥ गोपीनां श्रुतिरूपत्वं बृहद्वामनीयपुराणे उत्तरे खिले ७
 गुं प्रति ब्रह्मवाक्यं ॥ न स्त्रियो ब्रजसुन्दर्यः पुत्र ताः श्रुतयः
 किलेति ॥ सर्वा गोप्यः सानन्दं नन्दसदनं अभिससुर्गंतुनिर्जग्मुरित्य
 र्थः ॥ किंभूता गोप्यः ॥ स्नेहेत्यादि ॥ स्नेहाकूपारे स्नेहाब्धौ यत्न
 वनं तरणं तद्व्यापारस्य परवशं आधीनमंतःकरणं यासां तास्तथा
 विधाः ॥ तथा ॥ स्वर्णेत्यादिविशेषणद्वयं ॥ स्फुटं ॥ मांगल्यसाहित्यमक्षत
 दूर्वाकुंकुमादिकं ॥ तथा ॥ प्रत्याहितेति ॥ स्थापितभगवद्दर्शनवि
 षयकस्पृहाः ॥ तथा ॥ भाषेति ॥ तद्देशीयानि लौकिकानि प्रसूति
 गीतानि गायंत्यः ॥ अत्र विशेषणमालिकायां पूर्वपूर्वस्याति उत्त
 रोत्तरस्यादौ च तुल्यः प्राप्तः ॥ २१ ॥

प० ॥ ललकुंडलविट्सुगंडस्थलद्राग्रणद्रत्नमं
 जीरह्मस्तदानीम् ॥ कणकंकणाश्वद्रमुख्यो मु
 दा ता रतिह्रीप्रदा नंदगेहं स्ववापुः ॥ ४३ ॥

गमनसंभ्रमवशाच्चंचलकुंडलकांत्यलंकृतगह्वाः सशब्दमंजीररम्याः
 शब्दायमानकंकणाश्वद्रवदनाः स्वरूपातिशयेन रतेरपि लज्जाप्रदा
 स्ता नंदगेहं प्राप्तवत्य इत्याह ॥ ललदिति ॥ अतएव रणदिति ॥ स्व
 वापुः सुष्ठु मनसि विविधमनोरथकरणपूर्वकमवापुः ॥ शेषं स्फुटं ॥
 भुजंगप्रयातं वृत्तं ॥ ४३ ॥

तत्र किल ॥ अनेककल्पार्जिततापमार्जनं तपः फ
 लं तं सुखदं निरीक्ष्य ताः ॥ ह्रस्वग्रानि न्यस्य विने
 मुरावता युक्ताशिपस्तस्युरहो रमासमाः ॥ ४४ ॥
 तत्रेति ॥ उत्तरान्वयि ॥ अनेकेति ॥ ताः गोप्यो यतो रमासमाः अ

तः तं श्रीकृष्णं ॥ अनेकेषु कल्पेष्वर्जितो यः संसारतापस्तस्य मा
 र्जनकर्तारं ॥ तथा ॥ तावत्स्वेव कल्पेषु कदाचित्संपादितस्य
 तपसः फलरूपं अतएव सुखदं नितरां अलौकिकभावदर्शनप्रयुक्त
 विचारपूर्वकमवलोक्य सादराः सत्यः स्वहृदि न्यस्य स्थापयित्वा
 नेमुः मानसिकमेव प्रणामं चक्रुः ॥ इदं तु परमार्थदृष्ट्या ॥ लोक
 रीत्या तु आहताः यशोदाप्रभृतिभिः सक्तताः सत्यः आशिषो द
 त्वा तस्थुः ॥ लोकदृष्ट्या तु नमस्कारपूर्वकमाशीः प्रदानमाश्रय्यरूपं
 तत्सुखकं अहो इति ॥ इंद्रवंशावंशस्थयोरुपजातिवृत्तं ॥ ४४ ॥

ग० ॥ तदा मुदा गोपाः सोपायनपाणयो मणय
 इव मुक्तावलंब्यगतयो धनदइवविविधनिधितप
 यः कोकिला इव माधवागमलदृष्टमतयस्ते घुस्त्र
 णागुरुरूपिता भूषणभरभूषिताः संभ्रमानंदभव
 नमभिययुः ॥ २२ ॥

तेदिति ॥ तदा प्रादुर्भावानंतरसमये ते गोपाः सोपायनपाणयः उपा
 यनमुपपाद्यमुपहारस्तथोपदेव्यमरादुपहारसहितपाणयः संतः मुदा
 हर्षेण संभ्रमाच्चरया नंदभवनमभिययुः ॥ संभ्रमस्तरेत्यमरः ॥ की
 दृशाः ॥ मणयइवेति ॥ मुक्तेति ॥ मुक्तरपि अवलंब्या आश्रयणी
 या गतिः सरणिर्येषां ते तथाविधाः ॥ पक्षे ॥ मुक्ताभिर्मौक्तिकैरव
 लंब्या गतिः सरणिर्येषां ते ॥ पुनः कीदृशाः ॥ धनदइवेति ॥ धनदइ
 व कुबेरइव ॥ विविधेति ॥ विविधा ये निधयो धननिक्षेपस्थाना
 नि ॥ पक्षे ॥ महापद्मादयस्तेषां पतयः ॥ उपमानोपमेययोः समान
 विभक्तिकत्वस्यैव नियमो नालिगवचनयोः ॥ पुनः कीदृशाः ॥ को

किला इवेति ॥ माधवेति ॥ माधवः श्रीरुणः पक्षे वसंतः ॥ पुस्त
णं कुंकुमं ॥ शेषं विशेषणद्वयं सुगमं ॥ २२ ॥

प० ॥ तदोपदां न्यस्य गवेंद्रसन्निधौ सुखोदधौ
ते मनसा ऽथ संकुताः ॥ दधुस्सुवस्त्राभरणानि पू
जितास्तेन प्रदत्तानि महाशयाः शुभाः ॥ ४५ ॥

तदेति ॥ ते गोपाः ॥ गवेंद्रसन्निधौ गवां धेनूनामिद्रः स्वामी
नंदस्तत्सन्निधौ महान् विचारादिसंपन्न आशयोऽतःकरणं येषां त
थाविधाः ॥ यद्वा ॥ महान्तो बहुदानशीलाः शया हस्ता येषां ते तथा
विधाः ॥ तेन नंदेन ॥ अस्य पूजिता इत्यनेन प्रदत्तानीत्यनेन च
संबंधः ॥ शेषं सुगमं ॥ पूर्ववदुपजातिर्यत्तं ॥ ४५ ॥

नंदनामोदसंयुक्ते सुमनोमालयां ऽचिते ॥ पयोदा
नुचरे नंदे गवेंद्रत्वं क्षमं क्षितौ ॥ ४६ ॥

नंदे गवेंद्रत्वं श्लेषांग्याऽपि द्रढयति ॥ नंदनेति ॥ पुत्रप्रयुक्तहर्ष
युक्ते ॥ अथच ॥ नंदनवनसंबंधिसौगंध्ययुक्ते ॥ सुमनोमालयेति ॥
सुमनसां साधूनां पुण्याणां वा मालया पंक्त्या समूहेनेति यावत्
स्रजा च अंचिते भगवदुत्पत्तिनिदानतया पूजिते युक्ते वा ॥ अथ
च ॥ देवपंक्त्या अंचिते ॥ पयोदेति ॥ पयोदुग्धं ददति ते पयोदा
गोपा गावो वा ते अनुचरा यस्य तासां वा अनुचरस्तस्मिन् ॥ अ
थच ॥ पयोदैर्भैरनुचरतीति पयोदानुचरस्तस्मिन् ॥ मेघवाहन
त्वात् ॥ एवंविधे नंदे क्षितौ पृथिव्यामपि गवेंद्रत्वं गवामिद्रः स्वा

मी तस्य भावस्तत्त्वं ॥ अथच गोः स्वर्गस्य इंद्रस्तस्य भावस्तत्त्वं क्ष
मं योग्यं ॥ ४६ ॥

यशोदः सर्वदातृणां सूनृर्भायाऽपि तादृशी ॥ तस्या
स्य यशसां राशिर्वदधे नो क्षमं किमु ॥ ४७ ॥

यशोद इति ॥ सर्वदातृणां यशोदः यशःप्रदाता ॥ सर्वदातृणां य
शःप्राप्तिरेतस्मादेव भवति सर्वकर्मफलदातृत्वात् ॥ एवंविधो यस्य
सुनुः पुत्रः श्रीरुणः भार्याऽपि यशोदा अन्वर्था तस्य अस्य
नंदस्य यशसां राशिर्वदधे इति नो क्षमं किं अपितु क्षम
मेव ॥ ४७ ॥

तत्र तदवसरे ॥ मृदंगोऽपि त्यहं श्लाघ्यो जातो
विष्णुपदोद्भवैः ॥ गुणैरितीव तज्जन्मन्यस्तज्जन्मधु
रध्वनिः ॥ ४८ ॥

तत्रेति ॥ तत्र गोकुले ॥ तदवसरे श्रीभगवत्पादुर्भावावसरे ॥ इदमु
त्तरत्रात्वेति ॥ मृदंगादिवाद्यध्वनिमुखे क्षापपूर्वकं वर्णयति ॥ मृदंग
त्यादिश्लोकचतुष्टयेन ॥ अहं मृदंगो वाद्यविशेषः श्लेषेण मृदेवां
गं यस्य स मृदंगो ज्ञानैकलेशविधुरो जडइतियावत् ॥ एवंविधः
सन्नपि ॥ हि यस्मात् ॥ विष्ण्वति ॥ विष्णोर्भगवतः पदादुद्भवो येषां
तैः ॥ अथ च वियद्विष्णुपदं वेत्याकाशपर्यायेष्वमराद्विष्णुपदमा
काशं तस्मादुद्भवो येषां तैर्गुणैः शब्दैः कृत्वा श्लाघ्यो जातोऽस्मी
तीव हेतोः तज्जन्मनि भगवज्जन्मसमयइत्यर्थः ॥ मधुरध्वनिमस्तज
कृतवान् ॥ ४८ ॥

मन्निदानाभिधां धत्त एतस्य जनकस्त्विति ॥ स्व

न आनकदुंदुभ्योर्वदधे स विचार्य किं ॥ ४९ ॥

मदिति ॥ तथा स आनकदुंदुभ्योः पटहभेयोः स्वनः शब्दः इति विचार्य वदधे किमित्युत्प्रेक्षायां ॥ इति किं ॥ एतस्य भगवतो जनकः पिता वसुदेवस्तु ॥ मदिति ॥ मम निदानमुत्पत्तिकारणं यावानकदुंदुभीतयोर्मिलितयोरभिधां नामानकदुंदुभिरिति धत्ते धारयति ॥ ४९ ॥

तूर्यभेयादिवाद्यानि हरिर्हर्तैतिनिश्चयात् ॥ अंबरं

जगद्गुः सम्यक् तद्गुणं मंगलोचितं ॥ ५० ॥

तूर्येति ॥ तूर्यभेयादिवाद्यानि कर्तृणि ॥ हरिरंबरं गोपिकावल्लं ॥ जात्यैकत्वादिकत्वं ॥ श्लेषेणाकाशं हर्ता हरिष्यतीति निश्चयात् ॥ हेत्वर्थं पंचमी ॥ निश्चयं विधायेवेति ल्यब्लोपे वा पंचमी ॥ लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ मंगलोचितं मंगलकालयोग्यं तद्गुणं तस्यांबरस्य गुणं शब्दाभिधं सम्यक् जगद्गुः ॥ गुणिनि हते तत्समवेता गुणा अपि हता भविष्यतीत्यस्माकं गुणलाभो न स्यादित्याशयेन पूर्वमेव तद्गुणसंग्रहं चकुरितिभावः ॥ ५० ॥

भौमानीमानि वै वाद्यान्यपि संजगद्गुणान् ॥ ख

स्येति नियतं मन्ये तत्र विष्णुपदोद्भवात् ५१ ॥

सामस्येन वाद्यध्वनिमुत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ भौमानीति ॥ भौमान्यपि भूमिसंबंधीन्यपि इमानि वाद्यानि तत्र जन्मसमये खस्याकाशस्य गुणान् शब्दान् जगद्गुः ॥ अत्र उल्लेखते ॥ नियतमिति ॥ नियतं निश्चितं ॥ विष्ण्विति ॥ विष्णोः पदस्य चरणस्योद्भवात् ॥ यद्वा विष्णोस्तत्पदस्याक्षरब्रह्मात्मकस्य धाम्नः बलभद्रस्य च उद्भवा

त् प्रादुर्भावाद्धेतोः ॥ बलभद्रस्य भगवद्भामरूपत्वं तु ॥ देवक्या उदरे गर्भे शेषाख्यं धाम मामकं ॥ तत्संनिकृष्य रोहिण्या उदरे संनिवेशयेति श्रीमद्भागवते भगवद्वचने स्फुटं ॥ वस्तुतस्तु विष्णुपदमाकाशं तस्माद्य उद्भवस्तस्माद्धेतोरित्यहं मन्ये ॥ अत्र तेषामित्यार्थिकं ॥ ५१ ॥

ग० ॥ तदवसरे निरवधिर्हर्षोदधिकृतमज्जना मिलज्जनास्तत्कांतिविशिष्टतद्यशसेव हरिद्रामिलितदधिदुग्धादिना परिपूरितकलशकलितकरतलाः परस्परं दत्तकरताला मेघमाला इव कृततदृष्टयः संभ्रमभ्ररचंचलिततदृष्टयस्ते नानामणिगणकिरणवर्णविचित्रिते नंदसदनांगणे गणशस्सानंदं न नृतुः ॥ २३ ॥

तदवसरेइति ॥ तदवसरे श्रीभगवज्जन्मसामयिकवाद्यवादानावसरे ते मिलज्जना मिलितागोपाः ॥ नानेति ॥ स्पष्टं ॥ गणशः संघशः सानंदं यथा स्यात्तथा न नृतुः ॥ कीदृशः ॥ निरवधीति ॥ स्पष्टं ॥ पुनः सोत्प्रेक्षं विशेषणमाह ॥ तत्कांतीति ॥ तस्य नंदस्य या कांतिः स्वर्णसदृशं तेजस्तद्विशिष्टं यत्तद्यशो नंदयशस्तेनेव ॥ शेषं सुगमं ॥ तथा ॥ परस्परमिति ॥ स्फुटं ॥ पुनः सोपमं विशेषणमाह ॥ मेघेति ॥ कृततदृष्टयः कृतदधिदुग्धतृष्टयः ॥ तथा ॥ संभ्रमेति ॥ स्पष्टं ॥ २३ ॥

प० ॥ वपुषा तुंदिलो नंद आनंदेनाऽपि तादृशः ॥

शिक्षयन्निव वै सूनूं नृत्यति स्म मुदा मुहुः ॥ ५२ ॥

वपुषेति ॥ वपुषा शरीरेण तुंदिलः प्रशस्तं तुंदमुदरं यस्यसः ॥ आनं

देनाऽपि तादृशस्तुन्दिलः अत्यानन्दविशिष्ट इति यावत् ॥ मुदा पुत्र
जन्मप्रयुक्तहर्षेण मुहुः पुनःपुनर्नृत्यति स्म ॥ स्मयोगे भूते लट् ॥
उत्प्रेक्षते ॥ सन्तु पुत्रं शिक्षयन्निव ॥ बालशिक्षणे हि गुरुणा एकमे
व शिक्षणीयं वारंवारमभ्यस्यते इति प्रसिद्धं ॥ ५२ ॥

**दधिदुग्धाब्धिः शुशुभे नररत्नैः संकुलस्तदा हरि
णा ॥ रहितस्तच्छयनाहस्तरंगमाली किमागतो
विरुतः ॥ ५३ ॥**

दधीति ॥ तदा गोपनर्तनसमये दधिदुग्धाब्धिः गोपवष्टदधिमिश्रदु
ग्धसमुद्रः शुशुभे ॥ अब्धिपदेन दधिदुग्धयोरपरिमितत्वं सूचितं ॥
कीदृशः ॥ नरेति ॥ प्रसिद्धश्च समुद्रः केवलरत्नसंकुलः अयं च
नररत्नैः संकुल इति व्यतिरेकः ॥ उत्प्रेक्षते ॥ तदिति ॥ भगवच्छ
यनयोर्म्योऽपीदानीं हरिणा रहितः गोकुलागतत्वेन तच्छून्यः अ
तएव विरुतो विकारं प्राप्तः सन् दधिभावं प्राप्तः सन्निति याव
त् ॥ आगतः प्राप्तस्तरंगमाली क्षीरसमुद्रः किं ॥ एतेन भगवत्संब
धिनां तद्वियोगाऽसहिष्णुतया भगवद्वियोगे विकारोदय इति सू
चितं ॥ अथच श्रीकृष्णस्य पूर्णावतारत्वं व्यक्तं वेदितव्यं ॥ अन्य
था अंशमात्रेण तत्र विद्यमानत्वेन विरहाऽसंभवात् ॥ ५३ ॥

**श्रियः प्रिये श्रीव्रजमागते प्रिये श्रीरप्यहो तत्र
तदा समावसत् ॥ सपत्निकाल्याकुलगोकुलं किले
त्यवेत्य नूनं सुपयः समृद्धिमत् ॥ ५४ ॥**

तत आरभ्य नन्दस्य व्रजः सर्वसमृद्धिमात् ॥ हरेर्निवासात्सगुणैर
माक्रीडमभूत्पेत्यस्यैवार्थमुत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ श्रियइति ॥

श्रीलक्ष्मीः कर्त्री श्रियः प्रिये जगवति श्रीव्रजं श्रिया सर्वप्रियत्वा
दिलक्षणसंपत्त्या युक्तं व्रजं गोकुलमागते सति प्रिये तत्र गोकुले
सदा समावसत् ॥ ननु कदाऽपि त्यक्तवतीत्यर्थः ॥ अहो आश्चर्यं ॥
इह लोके साक्षात् लक्ष्मीनिवासस्य दुर्घटत्वात् ॥ उत्प्रेक्षते ॥ सुप
यः समृद्धिमत् उल्कष्टदुग्धसंपत्तियुक्तं ॥ उल्कष्टत्वं चाऽलौकिक
त्वं ॥ नूनं निश्चयेन ॥ सपत्न्य एव सपत्निकास्तासां या आलिः पं
क्तिस्तया आकुलमेवंविधं यद्गोकुलं तत् अस्तीति अवेत्य निश्चि
त्य ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायां ॥ पयःसमृद्धिमति क्षीरसमुद्रे यथाऽहं प्रा
दुर्भूता तथातथाविधेऽस्मिन् गोकुले मत्सदृशी काचिदुद्देष्यती
ति बुद्ध्या अनेकसपत्न्याकुलमिदं गोकुलं त्यक्त्वाऽहं गमिष्यामि
चेन्मत्प्रियः सपत्न्यासक्तः सन्माय निरादरः स्यादिति बुद्ध्या च
निरंतरं तत्रैववासमकरोदिति भावः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५४ ॥

**ग० ॥ तदनु कतिपयाहर्गणे रूतप्रयाणे गोपाधि
पो गोकुलाकुलं गोकुलं गोप्तुं गोपेभ्यः रुताज्ञो
गोरसं गोपतये दातुं गोपतावुदिते स्वयमपि प्रया
णं प्रचक्रे ॥ २४ ॥**

तदन्विति ॥ योजना स्फुटा ॥ कतिपयेत्यादि ॥ कतिपुचिद्विषयेषु गते
षु सत्सु गवां धेनूनां कुलेनाऽऽकुलं व्याप्तं ॥ गोपतये पृथ्वीपतये
कंसाय गोपतौ सूर्ये ॥ स्वस्य गोपाधिपत्वेन गोकुलस्य गोकुला
कुलत्वेन च गोपेभ्यः आज्ञाकरणं स्वस्य च गोपतित्वेन गोपते
रुदये सत्येव गमनं राज्ञो गोपतित्वेन तस्मै गोरसदानं च युक्त
मिति भावः ॥ २४ ॥

कंसस्वसंज्ञार्थमथो विधातुं समादिदेशाऽऽशु स
पूतनां वै ॥ स्वनामभावं व्रजभाषया सा कुर्वत्यहो
तत्र समाचचार ॥ ५५ ॥

कंसइति ॥ अथो कंसः स्वसंज्ञार्थं स्वस्य या संज्ञा कंस्ते हिनस्ती
ति कंस इत्यन्वर्थं नाम तस्य योऽर्थः प्रयोजनं प्रवृत्तिनिमित्तं हि
सेति यावत् तं विधातुं कर्तुं ॥ शेषं सुगमं ॥ आश्विन्यनेन नंदः परावत्य
यावद्भोक्तुं गच्छति ततः पूर्वमेव त्वया मदाऽऽज्ञानं कर्त्तव्यमिति
कंसाभिप्रायः सूचितः ॥ उत्तरार्द्धान्वयः स्फुटः ॥ तत्र व्रजे ॥ व
जदेशीयभाषया स्वस्य यन्नाम पूतनेति तस्य भावं स्थितिं अग्नि
प्रायंवाकुर्वती ॥ तद्भाषायां हि पूतइति पुत्रवाचकं ना इत्यभाववा
चकं ॥ पुत्रेत्यनेनोपलक्षणतया यावद्बालकानां ग्रहणं ॥ तथा च बा
लकानां नाशं कुर्वतीत्यर्थः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५५ ॥

ततः क्रमेण ॥ ५० ॥ श्रीदानकर्त्रीति विसूचनाय
श्रीरूपधर्त्रीनु बकी हरिं सा ॥ नंदालयं प्राप्य निजां
कगं तं चकार भीहीसुविहीनचित्ता ॥ ५६ ॥

ततइत्यादि ॥ उत्तरान्वयि ॥ श्रीति ॥ ततः क्रमेण स्वयं बकी पूतना श्रीदा
नकर्त्री श्रियः श्रीर्विपरचनाशोभासंपत्सरलशास्त्रिषु ॥ वाणीलक्ष्मी
लवंगेषु विषे विलेऽपीति रत्नमालाऽभिधानात् संपदः अथच वि
षस्य दानकर्त्रीति विशेषेण सूचनाया ॥ वै निर्धारणे ॥ नु इति उपेक्षा
यां ॥ सूचनायैव किमित्यर्थः ॥ श्रीरूपधर्त्री लक्ष्मीसदृशरूपधारिणी
सती अथच रूपं स्वभावे सौंदर्यं नाऽऽलोके पशुवृंदयोः ॥ पंथावृत्तौ
नाटकादावाकारश्लोकयोरपीति मेदिनीकोशात् श्रियो विषस्य

रूपं स्वभावो हि सकलमित्यर्थः ॥ तस्य धर्त्री नंदालयं प्राप्य तं
स्वप्राणहारकत्वेन प्रसिद्धमपि हरिं निर्जाकगं निजोत्संगगतमि
त्यादि स्फुटं ॥ श्रीरूपधारिणीत्यनेन सर्वासां यशोदादीनां मोहज
ननसामर्थ्यमपि सूचितं ॥ सुविहीनेत्यत्र सुवीइत्युपसर्गद्वयेन स्व
भावत एव भीहिघोरभावः सूचितः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५६ ॥

श्रीवसतिः किल योग्या पयोभवे किं विचार्य
मनसा सा ॥ इति शौरैर्मुखपद्मे तद्युक्तं संददे स्तनं
कूरा ॥ ५७ ॥

श्रीति ॥ श्रीवसतिः श्रीयो लक्ष्म्याः वसतिः श्लेषेण विषवसतिः प
योभवे कमले योग्या किल इति प्रसिद्धं इति मनसा विचार्य किं
कूरा सा पूतना श्रीशौरैः मुखपद्मे तद्युक्तं स्तनं संददे ॥ अत्र श्ले
षमूलको लक्ष्मीविषयोरैकश्रीशब्दोपात्तत्वरूपोऽभेदाऽध्यवसायः
॥ ५७ ॥

ततस्तद्युक्तं स तं विलोक्य ॥ ५० ॥ मञ्जालकं दु
ष्टमपि स्तनद्वये विभर्त्य सा वित्यधिरोषनिश्चयात् ॥
बकीस्तनस्थं त्यसुभिर्हरिः पपौ विषं श्रियस्तौल्य
मिव प्रकाशयन् ॥ ५८ ॥

ततइति ॥ स्तनदानानंतरं सः श्रीरुष्णः तं स्तनं तद्युक्तं विषयुक्तं
विलोक्य हरिः बकीस्तनस्थं विषमसुभिः प्राणैः सह पपावित्यन्व
यः ॥ अत्रोपेक्षते ॥ मदित्यादि ॥ असौ बकी दुष्टमपि मञ्जालकं स्त
नद्वये विभर्ति इति हेतोरधिरोषनिश्चयात् अधिकक्रोधविशिष्टनि
श्चयात् विषे श्रियस्तौल्यं तुल्यत्वं प्रकाशयन् इवेति लुप्तोपेक्षा ॥

मदीयशालकस्य दुष्टस्यापि दुष्टाया अस्या हृदये स्थितिर्न युक्ते
ति निश्चित्य यथैतत्सहोदर्या मर्दगे स्थितिस्तुल्यत्वादस्याऽपि त
था स्थितिर्युक्ता किंच मच्छालकसहवासिनामेतत्प्राणानामपि दु
ष्टाया हृदयेऽवस्थानमयुक्तमिति मनसि निधाय तत्स्तनस्थं विषं
प्राणैः सह पपाविति भावः ॥ उपजातिर्दत्तं ॥ ५८ ॥

असूयासहितामाशु सासूयस्तां समोऽप्यहो ॥ अ
सुभीरहितां चक्रे सोऽसमत्वप्रसिद्धये ॥ ५९ ॥

असूयेति ॥ समोपि सासूयः असूययेर्ष्या सहितः सासूयः सः ह
रिः ॥ असूयासहितां तां पूतनां आशु शीघ्रं असमत्वप्रसिद्धये अ
र्थात्स्वस्य अमुजिः प्राणैः रहितां चक्रे ॥ अहो आश्चर्यं ॥ वस्तुतस्तु
मया लक्ष्म्या सहितः समः ॥ अथवा समः सर्वेषु भूतेषु तुल्यरूपः
एवं सत्यपि सत्पादकत्वानेकबालकविघातकत्वविशिष्टदुष्टपूतना
विषये असमत्वं स्वप्राणहरणं कर्तुं प्रवृत्ताया अपि मातुस्तुल्यगति
दानुत्वेन जगत्यतुलनीयत्वं वा युक्तमेव ॥ अथवा अः बाह्य
देवः समः असम इति मयूरव्यंसकादित्वात्समासः ॥ एवंच स्वस्य
पालनशक्तिमत्त्वप्रसिद्धये इत्यर्थः ॥ ५९ ॥

ग० ॥ तदनु नासिकया वृहत्कंदरं गिरिवरमनुकु
र्वती कुलिशाहताचलशृंगयुगलं स्तनाभ्यामनुभा
वयंती निर्जलक्षितिप्रदेशीयां धुह्वयमक्षिभ्यां वि
डंबयंती खरतरकरचरणं सेतुमिव संदर्शयंती त
रुणार्णो जबंधुकिरणारुष्टार्णः संघहृदमुदरेणानुन

यंती दंप्राप्तिः कठिनकुप्रदेशकर्षणचुटितेषामनी
पामुन्मेषयंतीत्यपंचत्वैऽप्येकं स्फुटं पृथ्वीत्वमेवानु
भवन्ती प्रभुपादप्रचारपूतदेहा पूतना तस्यै साजा
त्यं प्रदर्शयंतीव तस्यां तत्क्षणं तदा पपात ॥ २५ ॥

तदन्विति ॥ तदनु भगवत्कृतसप्राणविषपानानंतरं प्रभुपादप्रचारपू-
तदेहा पंचत्वे ऽपि मरणानंतरं पृथक्पृथक् भूतपंचकरूपत्वेऽपि इ
त्थं पूर्वोक्तप्रकारेण एकं केवलं पृथ्वीत्वमेव भूमित्वमेव श्लेषेण म
हतीत्वमेव स्फुटं स्पष्टं अनुभवन्ती पूतना तत्क्षणं तस्मिन्क्षणे तस्यै
पृथिव्यै साजात्यं तुल्यत्वं प्रदर्शयंतीवेत्युत्प्रेक्षा ॥ क्रियायोगाच्चतु
र्थी ॥ तस्यां पृथिव्यां तदा पंचत्वसमये पपात ॥ पृथ्वीत्वमेव विशा
दयति ॥ नासिकेत्यादिभिः षड्विंशशेषणैः ॥ आद्यं विशेषणं स्फु
टं। कुलिशेति ॥ स्तनाभ्यां इंद्रवज्राहतपर्वतशृंगयुग्मं अनुभावयंती
लोकानुभवगोचरतां नयंती ॥ स्तनयुगे दृष्टे एतत्पर्वतशृंगद्वयमिति
यथा जानीयुस्तथा कुर्वतीत्यर्थः ॥ निर्जलेति ॥ मरुदेशीयकूपद्व
यं ॥ गहादित्वाच्छः ॥ खरतरेति ॥ कठोरतरं हस्तपादं ॥ प्राण्यंग
त्वादेकवद्भावः ॥ सेतुमिव क्षेत्रादौ सीमाविभागसूचनार्थं जलधा
रणार्थं वा मृत्पाषाणादिरचितं कूटमिव संदर्शयंती ॥ तरुणेति ॥ त
रुणो योऽर्णो जबंधुः सूर्यस्तस्य किरणैरारुष्टोऽर्णः संघः अंभोऽर्ण
स्तोयपानीयेत्यमरात् उदकसमुहो यस्यैवंविधो यो हृदस्तं स्वी
योदरेणानुनयंती अनुकुर्वतीत्यर्थः ॥ कठिनेति ॥ कठिनकुप्रदेशस्य
कठोरभूदेशस्याकर्षणेन चुटिता या ईषा लांगलदंडस्तन्मनीषां त
द्वृद्धि ॥ शेषं स्फुटं ॥ २५ ॥

प० ॥ असूकरस्सर्वशिशूच्चयस्य समाहृतोऽत्रा
ऽश्वनयेति तं किं ॥ अन्वेषितुं योगिभिरप्यगम्य
श्विक्रीड तस्या हृदयप्रदेशे ॥ ६० ॥

असूकरइति ॥ सः श्रीकृष्ण इतिशेषः ॥ योगिभिरपीत्याद्यन्वयः
स्फुटः ॥ तद्भृदयप्रदेशाक्रीडनविषये फलमुखेक्षते ॥ ह्रियस्मात् अ-
नया पूतनया शिशूच्चयस्य शिशुसमुच्चयस्य असूकरः प्राणसमू-
हः अत्रहृदये समाहृतोऽतस्तं प्राणसमूहं आशु शीघ्रं अन्वेषितुं
किमित्युत्प्रेक्षा ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ६० ॥

ग० ॥ अथो बालग्रहविग्रहसमग्रद्रुमग्रामप्रपत
नप्रोद्धूतप्रचंडाखंडब्रह्मांडखंडनपरश्वधध्वानाक
र्णनप्रवृद्धसाध्वसधृद्धदयास्सर्वेऽपि बभूवुः ॥ २६ ॥

अथोइति ॥ अथो अनंतरं सर्वेऽपि ब्रजजनाः ॥ बालेति ॥ बाल
ग्रहः पूतना तस्य यो विग्रहो देहस्तेन कृत्वा यत्समग्रद्रुमग्रामप्रप-
तनं तेन प्रोद्धूतः प्रादुर्भूतः प्रचंडो भयंकरः अखंडं संपूर्णं यत् ब्रह्मां-
डं तस्य खंडनविषये परश्वधः परशुभूतो यो ध्वानो ध्वनिस्तस्या
कर्णनेन श्रवणेन प्रवृद्धं र्द्धं प्राप्तं यत्साध्वसं भयं तद्धरंतीत्ये-
वंविधानि हृदयानि येषामेवंविधाः बभूवुः ॥ २६ ॥

प० ॥ तत्रैत्य सूनूं विहरंतमेतं विलोक्य नूनं ब्रज
राजपत्नी ॥ मत्वा ऽथदूनं वयसा हि सूनं भयान्न
जानत्युत सा निदानं ॥ ६१ ॥

अथ यशोदा तत्रागत्य तद्भृदये क्रीडंतं शिशुं विलोक्य वयसा अ-

त्यत्यं अतएव खिन्नं मत्वा भयेन तत्कारणमजानती सती त्वरया
आदरेणच तमालिङ्ग्याङ्गन्यासादि कृत्वा दानानि दत्वा सुखं प्रापे-
त्याह ॥ तत्रेत्यादिनायुग्मेन ॥ न जानतीत्यत्र नजर्थकनशब्देन स-
मासः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ६१ ॥

तं संभ्रमसंदोहा दोर्भ्यां धृत्वा हि सस्वजे प्रेम्णा ॥
अङ्गन्यासं कृत्वा दत्वा दानानि निर्वृतिं प्राप ॥ ६२ ॥

तमिति ॥ तं श्रीकृष्णं ॥ संभ्रमेति ॥ संभ्रमश्च संभ्रमश्च संभ्रमौ त्व-
रात्यादरौ तयोः संदोहः समूहो यस्या इति व्यधिकरणपदो बहुव्री-
हिः ॥ त्वराऽत्यादरविशिष्टेत्यर्थः ॥ संभ्रमः साध्वसेऽपि स्यात्संवेगा-
दरयोरपीति मेदिनी ॥ ६२ ॥

ग० ॥ तदनंतरं संरंभभरबंधुरा धैर्यविधुराः कृता
यासा ब्रजवासिनोऽयः कठिनं तच्छरीरं वेति
परिचिचीषयेव तन्निमित्तैः कुठारैः कुठारैस्तत्क्षणं
तक्षणाः काष्ठांनीवांऽगानि निरुत्य तद्वेष्टितानि वि-
धायाऽऽशुशुक्ष्णं निक्षिप्य तान्याशु संधुक्षयामा-
सुः ॥ २७ ॥

अथ सर्वे ब्रजवासिनस्तद्देहं कुठारैः खंडशः कृत्वा दग्धवंत इत्याह ॥
तदनंतरमित्युक्तेन ॥ संरंभेति ॥ संरंभभरेण वेगभरेण बंधुरा व्याप्ता यु-
क्ता इति यावत् ॥ लौहैः कुठारैः खंडनविषये उपेक्षते ॥ अयइ-
ति ॥ एतच्छरीरापेक्षया अयो लोहं कठिनं उत लोहापेक्षया
एतच्छरीरं कठिनमिति परीक्षितुमिच्छयेवेत्यर्थः ॥ तदिति ॥ लो-

हनिर्मितैः ॥ तद्वेष्टितानि काष्ठवेष्टितानि ॥ तानि अंगानि ॥ आशु
क्षणिर्मग्न ॥ २७ ॥

प० ॥ शरीरभारेण विमर्दिता क्षितिश्चूर्णीकृता वृ
क्षचयाः स्वहेतवः ॥ काष्ठानि मत्वेवमिवप्रजज्वलु
र्दग्धुं तदीयं तदतीव यत्नतः ॥ ६३ ॥

शरीरेति ॥ काष्ठानि कर्तृणि एवं मत्वेव तदीयं पूतनासंबन्धि तच्छ
रीरं दग्धुं अतीव यत्नतोऽत्यंतप्रयत्नेन प्रजज्वलुः ॥ एवं कथं ॥ शरी
रभारेण अर्थात्पूतनायाः ॥ क्षितिरीत्यादि स्फुटं ॥ स्विनिदानभू
तवृक्षचूर्णीकरणं वृक्षनिदानभूमिविमर्दनं च दृष्ट्वा तत्प्रयुक्तरोषेण
काष्ठानि तद्वेष्टितयत्नात् दहन्तिस्मेत्यर्थः ॥ इन्द्रवंशावंशस्थयोरुप
जातिर्वृत्तं ॥ ६३ ॥

ग० ॥ अनंतरमनंतरैरधमानधनंजयजनितधूम
धोरणीभिरभ्रमपि निजसंगतिगुणात्सुभगवसुं
धरागुणगुंफितं कुर्वतीभिः किमिदमिति संशया
नैर्बाल्यमित्रस्य पवित्रस्य कांत्याऽपि काल्यमि
त्रस्य वसुदेवस्य कथनेनोत्पातशंकाशबलाशयैः
शरणं हरिमेव भावयद्भिः ॥ २८ ॥

प० ॥ नन्दाद्यैरेत्य संपृष्टं वकी किं पंचतां गता ॥
ककारपूर्वं तन्नाम जगु स्ते व्रजभाषया ॥ ६४ ॥

अथ वार्षिककरदानार्थं मथुरां गतो गोपसहितो नंदो वसुदेवेन
गोकुले बहव उत्पाताः संतीति झटिति त्वया गंतव्यमिति प्रतिबो

धितः सन् गोकुलमागत्य बकीदेहदहनजन्यधूमदर्शनेन साशंको
गोपान् प्रति बकीहननप्रश्रं कृतवांस्तेश्च कैदेव हेतुति व्रजभाष
योत्तरित इत्याह ॥ अनंतरमिति गद्येन नन्दाद्यैरिति श्लोकेनच ॥
अनंतरं नन्दाद्यैः मथुरापुरादितिशेषः ॥ एत्यागत्य बकी पूतना पं
चत्वं मरणं गता प्राप्ता किमिति संपृष्टं ततस्ते व्रजवासिनः व्रजभा
षया ककारपूर्वं ककारः पूर्वो यस्यतत्तन्नाम बकीनाम कबकी
इत्याकारकं कैदेवेत्यर्थकमित्यर्थः ॥ उत्तरमिति शेषः जगुः ॥ की
दृशैः ॥ अभ्रमपि आकाशमपि ॥ निजेति ॥ स्पष्टं ॥ सुभगेति ॥
सुभगः सुंदरो यो वसुंधरायाः पृथ्व्या गुणो गंधाख्यस्तेन गुंफितं यु
क्तमिति यावत् कुर्वतीभिः ॥ अनंतरेति ॥ अनंतरं निरंतरमेधमा
नो ज्वलन् यो धनंजयोऽग्निस्ततो जनिता या धूमधोरणयो धूमप
रंपरास्ताभिः कृत्वा इदं पुरतो दृश्यमानं किमिति संशयानैः ससं
शयैरित्यर्थः ॥ तथा ॥ पवित्रस्य शुद्धस्य बाल्यमित्रस्य बाल्यप्रभृ
ति मित्रस्य कांत्या तेजसापि काल्यमित्रस्य प्रत्युषोऽहर्मुखं कल्य
इत्यमरात् कल्ये प्रातःकाले भवः काल्य एवंविधो यो मित्रः सूर्य
स्तस्य तेजसा सूर्यतादात्म्यापन्नस्येत्यर्थः ॥ वसुदेवस्येत्यादिस्फुटं ॥
॥ २८ ॥ ६४ ॥

दयालुतां किं प्रवदाम्यहं हरेः फणींद्रवर्योऽपि न
वक्तुमर्हति ॥ विषं प्रदत्तं हि यया स तत्क्षणं त
स्यै व्यतार्पीदमृतं शुभोचितं ॥ ६५ ॥

अथ कविर्भगवतो दयालुतां वर्णयति ॥ दयालुतामिति ॥ फणींद्र
वर्यः शेषः ॥ व्यतार्पीत् दत्तवान् ॥ अमृतं सुधां अथच मोक्षसुखं

शेषं स्पष्टं ॥ इतरस्य विषप्रदातुरवस्था लोके कीदृशी भवतीति अनुभववान् द्विसहस्रजिह्वोऽपि शेषो विषप्रदाच्यै अपि पूतनायै हरणस्वभावभगवत्कृताऽमृतवितरणं दृष्ट्वा साकल्येन तद्व्यावर्णेन शक्तस्तत्राहं कियानिति भावः ॥ स्वमारणाय विषप्रदाच्याः शठं प्रति शठं कुर्यादिति न्यायेन मारणे उचिते ऽपि तद्विधानपूर्वकं प्रत्युत सर्वदा सानंदावस्थितिप्रयोजकामृतप्रदानं निरवधिकदद्याद्योतकमिति बोध्यं ॥ इद्वंशावंशस्थयोरुपजातिर्वृत्तं ॥ ६५ ॥

सानंदं नंद आलोक्य नंदनं नंदनद्रुमं ॥ भक्तानां
स्नेहतस्तं वै सखजे मोददं द्रुतम् ॥ ६६ ॥

अथाऽऽनंदयुक्तो नंदो भक्तकल्पद्रुमं स्वनंदनं श्रीकृष्णं स्नेहेनाऽऽलिंगितवानित्याह ॥ सानंदमिति ॥ नंदो भक्तानां नंदनद्रुमं अर्भीष्टदानृत्वात् अतएव वै निश्चयेन मोददं हर्षदातारं अथच सुगंधदातारं नंदनं पुत्रमालोक्य सानंदं यथा तथा स्नेहतः द्रुतं परिष्वजे ॥ ६६ ॥

नाऽऽश्चर्यमेतत् ॥ अग्निरुग्रोऽपि यद्योगात्काष्ठमा
लिंगति द्रुतं ॥ जडं तस्माद्दि लोकेऽस्मिन् स्नेहए
वोत्तमोमतः ॥ ६७ ॥

इति श्रीबालकृष्णचंपूप्रबंधे प्रथमः स्तवकः ॥

स्नेहतः आलिलिंगेत्युक्तं तत्र स्नेहस्योत्तमत्वमर्थांतरन्यासेन द्रढयति ॥ नाऽऽश्चर्यमेतदिति ॥ अग्निरिति ॥ उग्रोऽप्यग्निर्यद्योगात्स्नेहयोगात्तैलयोगादिति यावत् ॥ जडमपि आर्द्रमपि काष्ठं द्रुतमालिं

गति तस्माल्लोके स्नेह एव उत्तमः मतः ॥ हि प्रसिद्धं ॥ उग्रस्वभावः कश्चन जडमज्ञं नाऽऽलिंगति स्नेहतस्वालिंगतीति भावः ॥

इति श्रीबालकृष्णचंपूप्रबन्धायां मंजर्यभिधायी

प्रथमः स्तवकः ॥ १ ॥ ॥ ७२ ॥

